

Araştırma Makalesi / Research Paper

Ayaz İshakî'nin *Mulla Babay* Adlı Romanı Üzerine

Murat UZUN*

Öz

Ayaz İshakî, 23 Şubat 1878 tarihinde Kazan'da doğmuş, medrese eğitimi sonrası Tatar Öğretmen Okuluna devam etmiştir. Eser vermeye bu dönemde başlayan İshakî, hayatı boyunca pek çok gazete ve dergi çıkarmış; ayrıca piyes, hikâye, roman vb. eserler yazmıştır. 22 Temmuz 1954 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Gazeteci, yazar, siyasetçi kimlikleri olan İshakî, bir dönem sosyalizme meylenmiş ancak gelişmeler onun istediği gibi olmadığı için yönünü değiştirmiştir. Gençliğinde okuduğu Tercüman gazetesi ise onun milliyetçi ve hürriyetçi fikirlerinin temelini atmıştır. Pragmatist bir anlayışla hareket eden Ayaz İshakî, yazdığı tüm eserlerde Tatar/Türk kimliğine vurgu yapmış, Tatar halkını koruyabilmek için din olgusundan da yararlanmaya çalışmıştır. *Mulla Babay* (Molla Dede/Hoca Efendi) adlı roman 1910 yılında Finlandiya'da kaleme alınmış ve 1912 yılında Kazan'da basılmış bir eserdir. Bu romanda medrese tahsili gören zeki bir Tatar genci olan Halim (Helim) merkeze alınarak kadimci anlayışa yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu eserde Kazan şehrinin yakınlarındaki bir köyde, kendi hâlinde bir köylü ailesinin küçük oğlu olarak dünyaya gelen Halim'in köy medresesinde başlayan ve sonra şehirdeki farklı iki medresede devam eden öğrenim hayatı ele alınıp anlatılır; Halim ve onun medrese tahsilinden hareketle kadimci gelenek okurlara gösterilmeye çalışılır. Metin analizine dayalı olan bu çalışmada eserin dil ve üslup özellikleri ele alınacak, böylece hem eserin hem de yazarın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayaz İshakî, Tatarlar, medrese, roman, dil, üslup

Geliş Tarihi/Date Applied: 01.07.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 27.10.2023

Makalenin Künyesi: Uzun, M. (2024). Ayaz İshakî'nin *Mulla Babay* adlı romanı üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 57, 87-124.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2024.233>

Dr., Karasu Anadolu İmam Hatip Lisesi, tfmuratuzun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6285-2271>

On the Novel of Ayaz İshakî's *Mulla Babay*

Abstract

Ayaz İshakî was born on February 23, 1878 in Kazan. He attended Tatar Teacher Training School after training in madrasa. İshakî, who started to write in this period, published many newspapers and magazines throughout his life, and also wrote plays, stories, novels, etc. He died in Ankara on July 22, 1954. İshakî, who is a journalist, writer and politician, tended toward socialism for a while, but he changed his orientation because the developments were not as he desired. *Tercüman* newspaper, which he read in his youth, laid the foundations for his nationalist and liberal ideas. İshakî emphasized Tatar/Turkish identity in his works and tried to benefit from the phenomenon of religion to protect the Tatars, acting with a pragmatist perception. *Mulla Babay* is written in Finland (1910) and published in Kazan (1912). In this novel, Halim, an intelligent Tatar young man who studied at the madrasa, was put in the center, and a critical approach towards the traditionalist understanding was displayed. In this work, the education life of Halim, who was born in a village near the Kazan, as the youngest son of a modest peasant family, started in the village madrasa and then continued in two different madrasas in the city. Through Halim's madrasa education, the traditionalist tradition is tried to be shown to the readers. In this study, based on text analysis, the linguistic and stylistic features of the work will be discussed, thus contributing to a better understanding of both the work and the author.

Keywords: Ayaz İshakî, Tatars, madrasa, novel, language, style

Bir olgu olarak adlandırılan sanat ve edebiyat için olgu düzleminde yapısal anlamda sanatçı, sanat yapıtı, kitle ve iletişimden müteşekkil dört öğeden söz edilebilir. Edebiyat için sanat yapıtı doğal olarak edebî eserdir (Soykan, 2019, s. 18). Ancak çok yönlü mahiyete sahip olan edebî eserin kapsamı sadece edebiyat ile sınırlı değildir.

Tatar edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Ayaz İshakî edebî yönden oldukça verimli çalışmalar yapmış, elliden fazla eser kaleme almıştır. İshakî'nin kendi notları ile muhtelif çalışmalarında ve bazı başka kaynaklarda bu eserlerin altısından roman olarak bahsedilir. *Bay Uğılı* (Bay Oğlu), *Telençë Qızı* (Dilenci Kızı), *Öyge Taba* (Üyge Taba/Eve Doğru), *Mulla Babay* (Molla Dede/Hoca Efendi), *Tatar Qızı* (Tatar Kızı) ve *Bër Totqarnıñ Sataşuwı* (Bir Mahkûmun Sayıklaması) (İşhaqıy, 1991, s. 666-669; İşhaqıy, 2001, s. 441-445; Çağatay ve ark., 1979, s. XXII-XXIV; Komisyon, 2018, s. 12-14) yazarın kendisi ve bazı araştırmacılar tarafından roman olarak kabul edilir. Ancak İshakî'nin bu eserlerinin tam olarak roman özelliği taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır. İshakî tarafından "roman"

diye nitelendirilen bu eserlerin bazıları daha çok “povest”¹ özelliği taşıyor (Uzun, 2020, s. 56). Yazar tarafından roman olarak nitelendirilen eserleriyle ilgili bu durum, Tatar edebiyatında roman türünün ortaya çıkışı ve gelişimiyle doğrudan ilgilidir. İshakî'nin devrinde emekleme aşamasında olan Tatar romanı için bu belirsizlik anlaşılabilir. Medrese tahsili sonrasında öğretimin Rus dilinde yapıldığı ve bir nevi misyoner-öğretmen yetiştirme amacıyla kurulmuş olan Tatarskaya Uçitel'skaya Şkola (Татарская Учительская Школа) (Tatar Öğretmen Okulu) adlı okulda 1898-1902 yılları arasında Rusça öğrenim gören İshakî'nin kısmen ve dolaylı bir biçimde Rus edebiyatının etkisi altında kalması da bu durumun sebeplerinden biridir. Batı'daki edebî yenilik ve gelişmeleri Rus dili vasıtasıyla öğrenen İshakî'nin üzerindeki Rus/Rusça etkisi sadece edebî tür ve şekiller ile ilgili olup onun üzerinde başka herhangi bir Rus/Rusça etkisinden söz edilemez.

XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatının altın devrini başlatan İshakî'nin eserleri, 1917 yılından sonra da Tatar edebiyatının şekillenmesine ve gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunmuş, Tatarların millî bir ideoloji sahibi olmasına ve bu ideolojiyi bir millî azatlık hareketine dönüştürmelerine imkân sağlamıştır (Sehapov, 1997a, s. 224). Bu dönem edebiyatında millî fikir ve birey özgürlüğü düşüncesini merkeze alan romantizmin çeşitli nüans ve biçimleri şiirde Abdullah Tukay, nesirde ise muhtelif sanatçılar ile birlikte Ayaz İshakî'nin de eserlerinde yansıma bulmuştur (Yarullina Yıldırım, 2016, s. 41). İshakî hem kendi ülkesinde yaşadığı ve eserler verdiği 1897-1918 yılları arasındaki dönemde hem de ölümüne dek süren muhaceret döneminde (1919-1954) Tatar edebiyatını etkilemeyi başarmıştır.

Kendine has bir üslubu olan İshakî, ne tam bir romantik ne de tam bir realisttir (Seydahmet, 1979, s. 154). Ancak onun eserlerinin geneline baktığımız zaman, ele aldığı konular ve bu konuları işleyiş tarzından hareketle, edibin realist yönünün her zaman daha baskın olduğu söylenebilir.

¹ Povest: Nesir tarzında yazılan edebî eser. Kimi zaman şiir şeklinde de yazılmış olabilir ve bu türe şiirsel povest (manzum hikâye) adı verilir. Eski Rus edebiyatında, olay eksikli anlatıların hepsi *povest* olarak adlandırılmıştır. Edebiyat bilimi alanında nesir türü eserler büyük, orta ve küçük formlara (roman, povest, hikâye veya novel) bölünerek incelenir. Bu tasnif, şartlı tasnif olarak kabul edilir ve böyle bir tasnifte eserin hacmi değil, eserde tasvir edilen olayların yer ve zamanının hacmi, konu ve olay örgüsüne ait parçaların özellikleri dikkate alınır. Bu yönüyle povest, roman ile hikâye arasında bir tür olarak kabul edilir. Povest, epik türün eski devirlerden gelen ilk şekillerinden biri olarak sayılır. Povestte, hayatın günlük rutin olaylarına geniş yer verilir, öyküleme işi kronolojik bir sıralamaya göre yapılır. Bu anlatı türünde romandaki gibi karmaşık ve gerilimli olaylar yer almaz. Povestlerin sonunda herhangi bir sonuca varma kaygısı yoktur (Ehmedullin, 1990, s. 135-136). *Mulla Babay* adlı eser, İshakî'nin en hacimli eserlerinden biridir ve bizzat yazarın kendisi tarafından roman olarak zikredilse bile bu eserin povest türünün tüm özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

Tatarları millet olma yolunda birleştirme ve yüceltme ülküsünü hayata geçiren aydınların başında gelen Ayaz İshakî'nin (Zahidullina, 2023, s. 33) hayatı ve sanatı, öz yurdundaki ve muhaceretteki dönem olmak üzere ana hatları ile ikiye ayrılabilir. Hayatının her iki döneminde de Tatar halkını, Tatar Türkçesini ve kültürünü koruyup yaşatmak, onun en büyük ideali olmuştur. İshakî'nin hemen hemen tüm çalışmalarının temel hareket noktası bu olmuş ve bu düşünceden hareketle eser verip edebiyatı ideallerinin vasıtası olarak kullanmıştır.

İshakî'yi sıra dışı kılan unsurlardan bazıları onun değişim ve gelişime sürekli açık olması, mikroplanda Tatar milliyetçiliğini, makroplanda ise umum Türklerin birlik ve beraberliği düşüncesini dile getirmesidir. Hayatının merkezine Tatarları yerleştiren İshakî'nin sıra dışı bir duyarlılığı vardır. Halk eksenli bir edebiyat anlayışını benimseyen edibin eserlerinde halk diline ait kullanımları, etnik köken itibarıyla Mişer Tatarlarından olması hasebiyle de Mişer Tatar Türkçesine ait diyalektolojik özellikleri görmek mümkündür.

İshakî'nin eserlerinin salt edebiyat bilimi açısından ele alınıp incelenmesi, edibin derinliğinin anlaşılmasına yol açar. Onun eserleri sadece edebiyatla ilgili olmayıp içtimai fikir, tarih, felsefe, millî siyaset, millî fikir tarihi, Tatar halkı tarihi gibi sosyal bilimlerde ele alınmaya müsaittir (Şehapov, 1997a, s. 25). Çünkü İshakî, içinde yaşadığı topluma ayna tutan, ayrıca toplumun görünen yönlerinin yanı sıra iç dünyasını da eserleri vasıtasıyla -bu sebeple sert şekilde eleştirilmesine rağmen- ortaya koymaya çalışan bir ediptir.

İshakî, XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Ğ. İbrahimov ve Ğ. Battal tarafından 1914 yılında Kazan'da çıkarılan *Yaña Edebiyat* (Yeni Edebiyat) adlı eserde, İshakî'nin çalışmalarından pek çok örneğe (İbrahimov ve Battal, 1914, s. 10-11, 17, 18-21, 25, 26, 36, 42-44, 46, 47-51, 53-54, 60-61, 86-87, 88-89, 111) yer verilmiştir. Ancak Bolşevik İhtilali ve ihtilal sonrasındaki yeni rejim döneminde İshakî, bir halk düşmanı olarak görüldüğü için adı tamamen yok edilmeye, unutturulmaya çalışılmış, ondan söz edilmesi âdeta yasaklanmıştır. Örneğin 1970 yılında A. Giniyatullina tarafından hazırlanan *Pisateli Sovetskogo Tatars-tana* (Писатели Советского Татарстана) (Sovyet Tataristan'ı Yazarları) vb. eserlerde ona hiçbir şekilde yer verilmemiştir.

R. Yarullina Yıldırım, demir perdenin yıkılması sonrası XX. yüzyılın ikinci yarısında, Tatar toplumunda da geçmişe dönük merak dolayısıyla araştırmaların yapılmaya başlandığını, Sovyet ideolojisiyle uyuşmadığı için yasaklanan edebî eser ve yazarların eserlerinin yeniden okurlara kazandırıldığını belirtir. Bu sayede Tatar halkının uzak ve yakın tarihine,

geçmişteki bilinmeyen dönemlerine ilgi artmış, tarihî gerçekliğe dayanan manzume, roman ve dramalar yaratılmıştır (Yarullina Yıldırım, 2016, s. 140-141). Rus Çarlığı ve SSCB dönemlerinde sürgün ve hapis cezalarına çarptırılan ve ülkesinden ayrılmak zorunda kalan İshakî'ye yönelik bu ilginin günümüzde Tataristan'da ve Tataristan dışındaki Tatarlar arasında artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. İshakî'ye yönelik ilgi Türkiye'deki akademik çevrelerde de oldukça yüksek düzeydedir.

Edebiyat bir bilim ve sanat dalı olma özelliği taşır. Ayrıca edebiyat, etkili bir iletim ve iletişim aracıdır. Siyasetçi, gazeteci, eğitimci ve yazar gibi kimlikleri olan İshakî'nin çalışmalarına bakıldığında onun düşünce adamı kimliğinin ön plana çıktığı görülür. Edebiyatı fikrî bir aktarım aracı olarak gören İshakî'nin *Mulla Babay* adlı eseri de dönemi ile birlikte edibin de uzun süre öğrenim gördüğü usulikadim tarzı eğitim merkezi olan medreselere ayna tutan bir eserdir. Bu eserde dönemin Tatar toplumunun sosyal yapısı, eğitim sistemi, din adamları, bu toplumda kadınların yeri, görücü usulü evlilik problemi vb. konular yazarın sözünü emanet ettiği kişiler aracılığıyla topluma anlatılmaya, gösterilmeye ve bu sayede muhtelif mesajlar verilmeye çalışılmıştır.

Mulla Babay, modern romanlarda olduğu gibi çok katmanlı bir yapıya sahip değildir. Eserde geçen olaylar kronolojik ve yalın bir biçimde anlatılır. Olayların akışı oldukça sakindir (Sehapov, 1997b, s. 227). Bu durum roman türünün Tatar edebiyatında olduğu kadar İshakî'nin hayatında da çok yeni olması ile ilgilidir.

Romanın Edebî Haritası

1905 yılındaki Rus devrimi sonrasında oluşan nispi özgürlük ortamından istifade ederek *Taş Yıldızı* (Tan Yıldızı) adlı bir gazete çıkarmış olan İshakî, siyasi görüşleri dolayısıyla birkaç kez tutuklanmıştır (Yuzyev ve ark., 2001, s. 345). Mücadelesine devam eden İshakî, 1906 yılında *Tawış* (Ses) gazetesini çıkarmaya başlayıp tekrar tutuklanmış, altı aylık hapis cezası sonrasında ise üç yıllığına Arhangelsk şehrine sürgün edilmiştir (Binark, 1974, s. 10-11). 1910 yılının baharında Petersburg'dan gizlice Finlandiya'ya geçen İshakî, yazı orada geçirir ve kısa süre içinde *Mulla Babay* adlı romanını yazar (Zahidullina, 2023, s. 35-36). 1910 yılında Finlandiya'da kaleme alınan bu roman, 1912 yılında Kazan'da basılır (İşhaqiy, 2001, s. 441). Bu romanda o dönemin medreselerinde takip edilen maarif ile eğitim sisteminde görünen durgunluk ve medrese talebelerinin hayatı anlatılır (Zaripova Çetin, 2023, s. 68). Anlatılanların gerçeklikle büyük ölçüde uyduğu romanda, medrese hayatının yanı sıra ihtilale kadarki ataerki köy yaşantısı da romanda ele alınır. Köyde molla seçme, gelin çıkarma,

düğün yapma, medresedeki eğitim faaliyetleri, öğrencilerin tatil akşamları, tabiata çıkma, şarkılar ve danslar, meddahlık ve tiyatro gösterileri gibi ayrıntılara da yer verilir (Zahidullina, 2023, s. 36). Bu yönüyle eserin zengin bir folklorik malzemeyi içinde barındırdığı da söylenebilir.

Bu dönemde gazeteci ve yazar kimlikleri ile ön plana çıkan İshakî 1908'de ülkesinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a da gelmiş; *Tormuşmu bu?* (Hayat mı Bu?) (1909), *Sönnetçë Babay* (Sünnetçi Dede) (1911), *Şekërt Abry* (Şakirt Abi) (1911) ve *Zöleyha* (Züleyha) (1911) gibi eserlerini İstanbul'da yazmıştır (İşhaqıy, 2001, s. 441).

Fikrî planda esnek ve pragmatist bir düşünce yapısına sahip olan İshakî dönem dönem farklı dünya görüşlerini benimsemiş, 1910'lu yıllarda milliyetçi bir dünya görüşüne yönelmiştir. Bulgarıcı ve Sosyalist olduğu geçmiş dönemleri ile paralel bir biçimde milliyetçilik döneminde de Tatarların sosyal meselelerini ele almış, toplumun geri kalmışlığının en önemli sebeplerinden biri olarak gördüğü köhnemiş medreseleri ve kadimci eğitim sistemini eleştirmeye devam etmiştir. "Toplumda aydınlanma hareketinin ve ceditçilik ideolojisinin hâkim olduğu XIX. yüzyılın sonuna doğru edebiyat dünyasına giren Ayaz İshakî, aydınlanma dönemi eserleri olarak tarif edilen ilk eserlerinde o dönemin önemli konularına değinir. Ceditçiler gibi toplumu eğitim sistemini geliştirme yoluyla değiştirmek isteyen genç yazar, eserlerinde doğal olarak eğitim ve ahlak konularına ağırlık verir (Yarullina Yıldırım, 2023, s. 87)." *Mulla Babay*, uzun yıllara dayalı medrese tahsili dolayısıyla İshakî'nin de gayet iyi bildiği medrese ortamı ve kadimci eğitim sisteminin birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinin ele alındığı eleştirel bir romandır.

Romanın Özeti

Mulla Babay adlı roman, bir Tatar köyünün güz mevsiminde yapılan işler sonrasındaki durumunun ve köy halkının sıradan hayatının tasviriyle başlar. Köylüler, köyün pek de iyi durumda olmayan medresesini kışa hazırlamak için tamir ve bakım yapıp medreseyi temizlemeye çalışırlar.

Köydeki medresede okumaya niyeti olmayan, şehirde okumak isteyen, şehirli bir medrese talebesi olarak köye dönme fikriyle yanan Halim (Helim), medrese açılacağı sırada bir arkadaşıyla birlikte medreseyi ateşe verir. Medrese, köydeki talebelerin öğrenimlerine devam edemeyecekleri bir hâle gelir. Yeterince sorunları olan köy halkının da medreseyi tamir etmek gibi bir isteği pek yoktur. Tüm bu etkenler bir araya gelince medrese zorunluluk sebebiyle kapatılır. Şehirdeki medreseye gitmek isteyen Halim, bunun için anne ve babasına yalvarmaya başlar. Köyde medrese olmadığı için Halim'in babası onun bu isteğine razı olur.

Şehir medresesi hayalini hayata geçiren Halim, şehirdeki medreseye gidince yalnızlıktan ve medresedeki talebelerin çokluğundan korkar. Hatta köyden şehre gelip medreseye gittikleri ilk gün, babasıyla birlikte köye geri dönmeyi bile düşünür. Ama yine de şehir medresesinin ilk günü Halim için çok özel bir gün olur. İlk günün heyecanıyla medresedeki her işi ve herkesi dikkatlice takip etmeye çalışır. Talebelerin abdest almalarını, namaza hazırlanmalarını, ders vakitlerini, yemek ve çay saatlerini gözlemler. Böylece ilk gün tamamlanmış olur.

Halim, şehir medresesindeki ilk günlerinde medresedeki hocasından dayak yer, zaman zaman arkadaşlarının zorbalıklarına maruz kalır. Haftalar, aylar geçer ve o da yavaş yavaş medresedeki hayat tarzını içselleştirir. Medrese hayatının rutin işleyişi içinde kimi zaman hocalarından dayak yiyen kimi zaman ise ceditçilik gibi bir suçlama dolayısıyla arkadaşlarının zorbalıklarına maruz kalan Halim, yavaş yavaş bu ortama ayak uydurur. Kendisi de talebe arkadaşlarına benzer şekilde karşılık vermeyi öğrenir. Talebelerin şakalarına, kendi aralarındaki tartışmalara, şehre çıkıp dolaşıp geri dönmelere yavaş yavaş aşinalık kesp eder.

Öğrenimini bir düzene koyup gayet iyi bir yola giren Halim'in şehir medresesine gelişinin üzerinden üç ay geçer. Halim'in babası köyden şehre gelir ve oğlu için bir haftalık izin alır. Medreseden izinli ayrılan Halim, babası ile köye dönünce evdekiler onu el üstünde tutarlar. Çünkü o, şehir medresesinde "bilim" alan bir talebedir. Misafir olarak köye dönen Halim, köy çocuklarının arasında da kendisini daha üstün, derecesi yüksek bir kişi kabul eder. Onlarla çok fazla zaman geçirmeye gerek görmez.

Halim, bir haftalık kısacık tatilin sonrasında tekrar şehre, öğrenim gördüğü medreseye, geri döner. Medresedeki rutin hayat devam eder ve Halim buradaki ilk yılını başarılı bir biçimde tamamlar. Yaz tatili vaktinde Halim'in köyden gelen abisi onu alır ve birlikte köye dönerler. Şehir medresesinde öğrenim gören Halim, ilk yaz tatilini ailesiyle birlikte köyünde geçirir.

Güz mevsimi gelip çatar ve Halim'in medreseye dönüş vakti gelir. Medrese onu sanki büyük bir olay vuku bulacakmış gibi karşılar. Medresedeki talebe arkadaşlarından, şehir eşrafından zengin bir adam olan Ğalim Efendi'nin anası Zühre "abıstay"² ölüm haberini beklediklerini öğrenir. Talebeler, Zühre abıstayın cenazesinde dağıtılacak mendiller, akçeler hak-

² Abıstay: Molla hanımı; din okullarında ders veren kadın hoca; hanımefendi (Öner, 2015, s. 23).

kinda, “helfe”ler³ (muitler⁴) ise hatme varıp üç “sum”⁵ akçe alma hususunda hayaller kurarlar. Dahası talebeler arasında Zühre abıstayın kendi cenazesi esnasında hayır ve sadaka olsun diye dört yüz “tenke”⁶ dağıtılmasını vasiyet ettiğiyle ilgili rivayetler yayılır. Mezar sadakası olarak medreseye bir sığır verileceği şeklindeki dedikodular da ortalıkta dolaşmaya başlar. Talebeler daha ellerine geçmeden sadaka akçesiyle neler satın alacaklarını konuşmaya başlar, eğer ellerine 400 tenke akçe geçerse kimin ne yapacağını sorup birbirlerinin fikirlerini öğrenmeye çalışırlar. Bütün medrese talebelerinin bir miktar sadaka alma düşüncesi Halim’i de etkisi altına alır. Bundan dolayı o da kendisinden daha tecrübeli olan medrese talebelerinin konuşmalarını dinlemeye başlar ve bu konu hakkında onların konuşmaları sayesinde bir şeyler öğrenmeye çalışır. Bilahare Zühre abıstayın cenaze merasimine katılıp sadaka alma bahtına da erişir.

Medresedeki ikinci yılında Halim yaz tatili döneminde medresede kalmak ister. Babası medresedeki hocasıyla görüştüktan sonra Halim’in bir ay müddetince medresede kalmasına karar verilir. Böylece Halim için yaz dönemi medrese hayatı başlar. Bir gün medresedekiler kır gezintisine çıkarlar. Medresedeki muitler, Halim ile Şakir isimli talebeler hariç tüm talebeleri alıp götürmeyi planlasalar da diğer talebeler Halim ile Şakir’in de gezintiye katılmaları gerektiğini belirtirler. Bu sayede Halim de medresedekilerle birlikte birkaç gün hoşça vakit geçirir. Medresedeki bir aylık yaz eğitimi sonrası abisi gelip Halim’i alır ve köylerine dönerler.

Medreseye gelip üç dört yıl okuyan Halim gerçek bir talebe olur. Sadece yaşça kendisinden büyük talebelerin değil muitlerin de ona karşı bakış açısı değişir. Çünkü Halim, medresenin en gözde talebesidir. Bizzat “hazret”in⁷ kendisine “Kâfiye”⁸ dersinden imtihan verip onun duasını alır

³ Helfe: Eski medresede öğretmen (Abdullin ve ark., 1981, s. 383). Tatarca metinde geçen “helfe” sözü, medreselerde görevli olup günümüzde üniversitelerde görev yapan “araştırma görevlisi” ünvanına yakın bir anlam ifade eden “muit” sözünün tam karşılığı olarak kullanılmaktadır.

⁴ Muit: İnzibat te’minine me’mur muallim yardımcısı (Devellioğlu, 1996, s. 676).

⁵ Sum: Yüz “tiyën” değerinde Rus parası, ruble (Öner, 2015, s. 422). Rusya Federasyonu’nda resmî para birimi “ruble” olsa da Tatarlar tarafından “ruble” yerine “sum” sözü tercih edilmektedir. Rusça “kopeyek (копеек)” sözüne karşılık olarak kullanılan Tatarca “tiyën” sözü ise “kuruş” anlamını ifade etmektedir.

⁶ Tenke: Yassı, yuvarlak altın veya gümüş para; konuşma dilinde “sum” sözünün karşılığı olan sözcük (Abdullin vd., 1981, s. 239).

⁷ Hzret: Efendi, majeste; hazret, dinî kimse (Öner, 2015, s. 156). Kazan Tatarları cami imamlarını, “hzret (hazret)” diye adlandırılır ve onlara bu şekilde hitap edilir.

⁸ el-Kâfiye: İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair muhtasarı (<https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kafiye>, 26.06.2023).

ve onun derslerini takip etmeye başlar. Böylece sıradan bir köylü çocuğu olmaktan çıkan Halim, gerçek bir medrese talebesi mertebesine erişir. Bundan dolayı öğrenim gördüğü medresedeki arkadaşları için bir ziyafet vermesi gerekir. Masa hazırlamak için yiyecek ve içecek getiren babası Halim'e yardım etmek istediğini belirtse de Halim öz babasının sıradan bir köylü oluşundan utanır ve onun yardım önerisini kabul etmeyip babasını köye geri gönderir.

Halim çok samimi bir biçimde medrese hayatı yaşamaya başlar. Kendi medreselerine dışarıdan gelen talebelerle ilmî münakaşalara katılır. Bu tecrübeler sonrası Halim münazaracı olma düşüncesiyle yanmaya başlar.

Halim bir kez daha yaz tatili dolayısıyla köyüne döner. Sabahtan akşama kadar tarlada babası ve abileriyle birlikte çalışmaya mecbur olur. Şehir medresesi muhitini öğrenen Halim için köy hayatı ve köydeki âdetler tuhaf görünmeye başlar. Bağ bahçe işleri, köylülerin âdetleri, konuşma tarzları ona köylülüğü hatırlatır. Kendi ifadesiyle "köylülük" onun derecesini düşüren ve onu aşağılayan bir husustur. Yaz tatilinden çabucak bıkan Halim, medreseye döneceği zamanı dört gözle beklemeye başlar. Hasat vakti biter bitmez bir yolunu bulup tekrar medreseye döner.

Medreseye gelişinin üzerinden bir hafta on gün kadar vakit geçtikten sonra Halim'in okuduğu medresedeki bazı öğrenciler münazaraya katılmak için başka medreselere gidecek olur. Medresede Halim ile birlikte okuyan Ğalim ve Safa adlı iki arkadaşı da zengin bir kişiden bir haftalığına bir atlı arabayı emaneten alıp münazaraya katılmak için yola çıkarlar. Gittikleri bir köyün imamı bu gençlerle ilgilenir, onlara ikramlarda bulunur. Talebeler bu köyde sadece bir şeyler yiyip içerek vakit geçirirler. Herhangi bir münazaraya katılma imkânları olmaz. Çünkü bu köyde bir medrese yoktur. Buradan ayrılıp başka bir köye giden Halim ve iki arkadaşı katıldıkları münazarayı kazanırlar.

Talebeler köy köy gezerek köy imamlarının hayatını, nasıl yaşadıklarını ve halkla münasebetlerini görüp öğrenirler. Köy köy dolaşan talebeler, Kışkar Medresesine varırlar. Bu medrese mantık sahasında meşhur bir medrese olduğu için talebeler buraya geldiklerine sevinirler. Halim ve onun iki arkadaşı bu medresedeki talebelerle münazaraya katılır ama bu münazarada pek başarılı olamazlar. Münazara esnasında talebeler arasında sorun çıkar ve Kışkar Medresesinin talebeleri Halim'e tokat atarlar. Halim ve iki arkadaşı Kışkar'dan yenilgiyle ayrılıp Kazan'a doğru yola çıkarlar. Ancak burada münazaralara katılamazlar. Çünkü bazı medreselerde münazara vaktinin gelmediği ifade edilir, bazı medreselerde ise medrese talebeleri tarafından Halim ve iki arkadaşı küçümsendiği için onlarla münazara yapılmaz ama Kazan şehri Halim ve arkadaşlarının gönlünde güzel

hayallerin doğuşuna zemin hazırlar. Onlar da bu şehirde kalıp buradaki medreselerde okumayı ve buradaki talebelerin derecesine erişmeyi hayal etmeye başlar. Ama hazretlerinin izni olmadığı için kendi medreselerine dönmeleri gerekir.

Halim ve iki arkadaşı, başka medreselere gidecekleri atı sadece bir hafta için almış olsalar da yolda üç hafta vakit geçirirler. Bu zaman zarfında at perişan olur, zayıflar, işe yaramaz hâle gelir ve yürüyemeyecek kadar kötü duruma düşer. Halim ve arkadaşları güç bela medreselerine geri dönmeyi başarırlar. Medrese talebelerine sapasağlam ve sadece bir haftalığına verdiği atını üç hafta sonra ve perişan bir biçimde geri alan adam, Halim'i ve arkadaşlarını hazrete şikâyet eder. Arkadaşları hazretin elinden şiddetli bir dayak yiyen Halim ise hazretin kamçısından kaçıp Kazan'daki bir medreseye gider ama burada soğuk bir biçimde karşılaşır. Talebelerin tuhaf hareketlerini kabul edemeyen Halim dönüp gitmeyi düşünür. Ama bir şekilde sabreder. Bu sayede medresede ve talebeler arasında hak ettiği dereceye zamanla erişir.

Kazan'a geldiği yılın yazında Halim'in babası vefat eder ve onun için hayatın zorlukları başlar. Halim, akçe ve yeme içme yönünden sık sık sorunlarla karşılaşır. Bunlar yetmiyormuş gibi abileriyle ablaları arasında miras paylaşımı sorunları da baş gösterir. Kazan'daki medresede üç yıl boyunca yarı aç yarı tok vaziyette yaşayan Halim, pîşkadem⁹ derecesine ayak basar.

Medrese tahsilini tamamlayan Halim imam olur ve kendi köyüne döner. Belgesi elinden alınan köyün imamıyla aralarındaki uzun ve yorucu mücadeleler sonunda Halim kendi köyünde belgeli imam olur. Kendi köyünde kısa bir süre imamlık görevi yaptıktan sonra annesi de vefat eder. Bir süre sonra görücü usulüyle evlenir. Köy halkının da yardımıyla genç imam ve eşi için bir ev temin edilir. Köylüler tarafından imam ve abıstaya birkaç baş hayvan hediye edilir. Ayrıca bu hayvanlar için bir de küçük ahır inşa edilir.

Eşi Zühre abıstay ile gayet güzel başlayan evlilik hayatları Zühre'nin hamileliği yüzünden değişir. Zühre yeme içmeden kesilir. Halim ile eskisi gibi ilgilenip her zaman mütebessim bir çehreyle onu karşılayamaz. Halim ile Zühre'nin evinde farklı bir atmosfer ortaya çıkar. Bu durum Halim'i derinden ve son derece olumsuz bir biçimde etkiler. Halim, evini barkını satıp eşini de bırakıp uzak Buhara taraflarına gitme planı kuracak kadar fikrî sapmalar yaşar.

⁹ Pîşkadem: Tekkelerde ayin için önayak olan ve şeyhin muavini sayılan derviş (Devellioğlu, 1996, s. 867). Tatarca metinde Halim'in medrese tahsili esnasında talebelik sürecini de tamamladıktan sonra medresede bulunmaya devam ettiğini ve öğretmen yardımcısı pozisyonuna geldiğini anlatmak için kullanılmıştır.

Doğum vakti gelir ve Zühre abıstayın doğum sancıları başlar. Halim, eşinin öleceğini düşünüp daha da iç karartıcı bir ruh hâline girer. Zühre'yi bu hâle düşürdüğü ve ona son zamanlarda gereğinden sert davrandığı için ondan özür dilemeyi düşünür.

Zühre abıstay, dünyaya bir kız çocuğu getirir. Lakin bebeğin doğumu Halim'i çok da mutlu etmez. Halim, Zühre'nin ölmesinden korkar ve bu düşünceden kendisini kurtaramaz. Doğum vaktinde bile Zühre'nin kendisinden çok onu düşündüğünü, onun için kaygılandığını fark eder. Bu durum onun hayata bakış açısını değiştirir. Bebeğin doğumu sonrasında Zühre'nin yanına giren Halim, onun kendisini ne kadar çok sevip kendisi için ne kadar endişe ettiğini görür. Zühre ile biraz konuşmak istese de odadaki kocakarılar buna izin vermez ve dışarı çıkmasını isterler.

Doğumdan sonra Zühre yavaş yavaş kendine gelir. Doğumundan bir hafta sonra bebeğe ad verilir. Zühre ağır işler yapamasa bile eskiden olduğu gibi evin içinde yavaş yavaş yürümeye başlar. Halim de Zühre'nin eski Zühre olduğuna ve kendisini eskisi gibi sevdiğine inanır.

Zaman ve Mekân

Kurmaca metinlerde zaman da doğal olarak kurmacadır. Kurmaca eserde bir olay zamanı ve bir de anlatma zamanı vardır (Aktaş, 2015, s. 51). Bir metin halkası üç ayrı tarihle alakalı olarak okurun karşısına çıkar: Kurmaca olayın meydana geldiği süre, kurmaca bir varlık olan anlatıcının onu öğrenmesi ve anlatması için geçen müddet ve yazarın eseri kaleme aldığı zaman (Aktaş, 2015, s. 57). Kendi hayat tecrübesinden esinlenen ve medrese öğrenimi sırasındaki gözlemlerine dayanan İshakî, bu eserini geçmişteki bilgi ve tecrübelerinden hareketle kurgulamıştır. 1880'li ve 1890'lı yıllara tekabül eden zaman dilimindeki olaylardan esinlenilerek kurgulanan *Mulla Babay*, İshakî tarafından 1910 yılında Finlandiya'da kaleme alınmış ve 1912 yılında Kazan'da yayımlanmıştır. Üç bölüm hâlinde yayımlanan romanın birinci kitabında 1-80. sayfaları, ikinci kitapta 81-160. sayfaları, üçüncü kitapta ise 161-280. sayfaları basılmıştır (İşhaqiy, 2001, s. 447). Eserde İshakî'nin çocukluk ve gençlik dönemindeki Tatar toplumu, o dönemdeki medreselerin durumu ve medreselerdeki eğitim sistemi, Tatar gençleri, kadınların toplum içindeki rolü ve durumu, Tatarlar arasında yaygın olan görücü usulü evlilik gibi konular birbirleriyle ilişkili bir biçimde ele alınmıştır.

Edip, Tatar halkının beşiği olan Tatar köylerinin sosyal ve siyasi fotoğrafını çekip orada yaşayan insanların iç dünyasını, ruh hâllerini anlatmaya; millî hayatın gelecekteki perspektifini göz önüne getirmeye çalışır (Sehapov, 1997b, s. 227). Mekân yönüyle bu roman ve yazarının hayatı arasında paralellikler söz konusudur. Tıpkı İshakî'nin hayatında olduğu gibi roman

kahramanı Halim de kendi köyünde medrese öğrenimine başlar, sonra şehirdeki bir medreseye gider ama bu medresede de sorunlar yaşar ve oradan da ayrılmak zorunda kalır. Bilahare Kazan'daki bir medreseye gidip öğrenimine orada devam eder. Yaklaşık on yıl süren zorlu öğrenim hayatının üçüncü ve son aşamasını Kazan'da tamamlar.

Mulla Babay adlı romanda dönemin medrese hayatına odaklanılmış ve medrese ortamı mekân olarak seçilmiş olsa bile o dönemin şehir ve köy hayatıyla ilgili ortamlar da kısmi bir biçimde ele alınmıştır. Roman, sıradan bir Tatar köyü ve bu köydeki hayatın renkli tasviriyiyle başlar:

Borçaq, qaraboğday, cıyıştırılıp, qırdan kërëldë. Şalqan, bereñgë küpten alınıp bëtte. Kötüw taşlandı. Malaylar atlar, sıyrılar, sarıqlar, bozawlar bëlen ucım aşatırğa yöriy başladılar. Hatınnar, kilënner ürdek, qazlar aşatırğa totındılar. Qızlar tegerge, çigerge, tuqırğa utırdılar. Mullalar, möez-zënner kön buyı özëlmıy torğan aşlarda yörëp te tuydılar, medrese açuw, uqıta başlaw haqında söyleşe başladılar. Uñğanraq, medrese canlı bër qart medresenëñ ergusene öç-dürt yök tirës te kitërëp tüktë. Eş östënde atı awırğanda eytken nezërënë tutırır öçën, bër abzıy bër yök salam da kitërëp awdardı. Bër qarçıq ta, ‘qızım kiyewge tızrek çıqsın’ dip, medresenëñ ikë watıq küzëne qarındıq ta kitërëp qordı. Bër balasız hatın, ‘Allahë Teğale tewfiyqlı, behëtlë uğıl birsën’ dip, balçıq basıp, medresenëñ yarılğan miçënë de sılap kittë. (İşhaqıy, 2001, s. 221)

(Burçak, karabuğday hasat edilip tarlalardan dönüldü. Şalgam, patates çoktan sökülüp toplandı. Sürüleri otlatma işi sonlandırıldı. Erkek çocuklar atlar, sığırlar, koyunlar, buzağıları alıp otlatmaya gitmeye başladılar. Hatunlar, gelinler ördek ve kazları beslemekle meşgul olmaya başladılar. Kızlar dikiş dikmeye, nakış yapmaya, dokumaya oturdular. Mollalar, müezzinler gün boyu hiç bitmeyen yemeklere gitmekten yoruldu, medrese açma ve talebeleri okutmaya başlama konusu hakkında konuşmaya başladılar. Oldukça becerikli, medreseye muhabbeti olan bir ihtiyar, medresenin temel tahkimatına üç dört yük yanmış tezek de getirip döktü. Atı hastalandığı zaman yaptığı adağı yerine getirmek amacıyla bir amca, bir yük saman da getirip bıraktı. Bir kocakarı da “Kızım çabucak kocaya gitsin.” diyerek medresenin iki kırık penceresine karın zarı¹⁰ getirip kapladı. Çocuksuz bir kadın “Allahutaala tevfiqli, bahtlı oğul versin.” diyerek hazırladığı çamur ile medresenin yarılan ocağını¹¹ sıvadı.)

Folklorik yönden son derece zengin malzeme barındıran bu eserin giriş

¹⁰ Qarındıq: Hayvanların karın zarı; karın zarından kurutulmuş yapılmış kap (Öner, 2015, s. 273).

¹¹ Özgün metinde geçen “miç” kelimesi “binayı ısıtmak veya yemek pişirmek için kerpiç veya demirden yapılmış fırın, ısıtma sistemi, soba” (Öner, 2015, s. 340) şeklinde açıklanır. Soğuk iklim koşullarında yaşayan Tatarların evlerinde merkezî bir role sahip olan “miç”, çoğunlukla kerpiçten yapılan, evin her yanını ısıtmaya yarayan, üst kısmında yatılabilir bir yer de bulunan oldukça büyük bir bölümdür.

kısımında renkli bir biçimde tasvir edilen tipik bir Tatar köyüyle birlikte Tatar köylüleri ve onların geleneksel hayat tarzları hakkında bilgiler verilir. Erkekler, kadınlar, imamlar, müezzinler, çocuklar, ihtiyarlar, kocakarılar; cami ve medreseyle birlikte köy halkının bunlara bakış açısı; batıl inançlar ve bunlarla ilgili uygulamalar dikkat çeker.

Damları saman ve topraktan yapılan, temelleri kararıp bitmiş, dokun-san yıkılacakmış gibi duran küçücük evlerin fonunda sadece köy halkının ebedî yurdu olan mezarlık güzel ve görkemli görünür. Minaresiyle birlikte yere doğru eğilen köy camisi sadaka isterken başını eğen fakirlere benzer. Maddî yönden böyle kötü ve ilkel bir durumda olan Tatar köyünün görünüşü âdeta it tarafından dalanan bir kişi gibidir. Böyle ağır ve meşakkatli bir hayat yaşayan köy halkının psikolojisi ve ruhsal dünyası da yaşamına denktir. Ruhi ve fikrî gelişim süreci çok ağır ilerleyen bu köyün entelektüel derecesini bir tek Halim'in yükseltmeyeceğini sezdirenen edibin kendisi de bir an kaybolur gibi olur (Sehapov, 1997b, s. 227). *Mulla Babay* adlı romanda dilin imkânları kullanılarak kurulan mekân-insan benzerliği okurun zihninde tipik bir Tatar köyüyle bu köyde yaşayan sıradan Tatar insanını çarpıcı bir biçimde tasvir eder. Köylü bir ailenin çocuğu olan Halim eksenindeki eserde, muhtelif medreseler mekân olarak seçilir. İshakî'nin bu eserinde, medrese ve medresenin ötesindeki dünya bir tür parçalara ayırma diyalektiği oluşturur ve konu bu bağlamda ele alınır.

Başlıca Karakterler

Mulla Babay, oldukça geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Eserde esas kahraman olarak Halim yer alır. Halim'in ailesi, arkadaşları ve eserin ilerleyen bölümlerinde evleneceği eşi Zühre de dâhil olmak üzere diğer şahısların tamamı Halim ile münasebetleri ölçüsünde eserde kendilerine yer bulurlar. Eserdeki en önemli kahramanlar ve bu kahramanların genel özellikleri şunlardır:

Halim (Helim): Yaşadığı köyde öğrenim gördüğü medreseyi bir arkadaşıyla birlikte yakıp şehirdeki bir medreseye giden çok zeki bir öğrencidir. Gittiği medresede hızla yükselmiş, münazaralardaki başarısı sayesinde -İshakî'nin medrese hayatını anımsatacak bir biçimde- dikkat çekmiştir. Bu medresede tanık olup maruz kaldığı olumsuz durumlar yüzünden buradan kaçan Halim, Kazan'daki bir medreseye gitmiş ve orada da çok başarılı bir talebe olmuştur.

Eserin başkahramanı olan Halim, bir şahıs içinde iki farklı "ben" in birlikte yer aldığı, on yıllık uzun ve zorlu medrese tahsili sonrası imamlık belgesini eline aldıktan sonra kıblesini şaşırان bir karakter olarak kurgulanmıştır (Sehapov, 1997a, s. 236). Halim, medrese tahsili sonrasında ya-

şanan büyük çaplı entrikaların sonunda, kendi köyünde belgeli imam olma hakkını elde edip görevine başladıktan sonra Zühre adında bir kızla görücü usulüyle evlenmiş ancak bir tür tükenmişlik sendromu yaşayan Halim kısa süre sonra tüm idealizmini yitirmiştir. Bu olumsuz durumun arka planında o dönemin Tatar gençlerinin ruhsal yapısı kadar aldıkları usulikadim medrese eğitiminin de etkili olduğu yazar tarafından gösterilmeye çalışılır.

Eserin başında idealize edilen bir portre olarak görülen/gösterilen Halim; aile, usulikadim medrese eğitimi, çevre, toplum gibi etkenler dolayısıyla erginlenme sürecinin sonunda hayal kırıklığı yaratan pasif bir kahramana dönüşür. Halka öncü olmak, halkı aydınlatmak gibi kutsal bir görevi olan milletperverlerin farklı sebeplerle bu görevlerini yerine getirmekten uzaklaşması, İshakî'nin 1902-1903 tarihlerinde Orenburg ve Kazan'da yazdığı ve 1904 yılında Kazan'da basılmış olan *İkë Yöz Yıldan Soj İnqıyraz* (İki Yüzyıl Sonra İnkıraz) (İşhaqıy, 1998, s. 154-270) adlı eserinde ele alınır. Aynı mesele Halim karakteri vasıtasıyla *Mulla Babay* adlı romanda da devam ettirilir. Milletlin geri kalmışlığıyla hayata hâkim olan cehaleti bitirme planları kuran bu genç adamın halk için yararlı bir şeyler yapamadan yaşaması ve buna rağmen kendini aklamaya çalışmak şeklindeki felsefesinin zararlı olduğu hususu, çok ince ayrıntılarıyla ele alınır (Sehapov, 1997a, s. 236). Halim, kendini gerçekleştirme ve bilahare toplumu aydınlatma bahsinde kurduğu büyük hayallere rağmen aldığı eğitimin sadece dinî içerikli olması, fen bilimleri bahsinde hiçbir bilgi sahibi olmayışı, kısaca aldığı eğitimin yetersiz ve kalitesiz oluşu dolayısıyla içine düştüğü durumu çözebilecek bir çıkış yolu bulamaz. Geçim kaygısı dışında herhangi bir konuya odaklanmayı düşünemeyen eğitimsiz köy halkı da onun daha çok içe kapanmasına, kurduğu büyük hayallerden hızla uzaklaşmasına sebep olur.

Ayaz İshakî'nin 1909 yılında İstanbul'da yazılan ve 1911 yılında Kazan'da basılan bir eserin adı da olan *Tormuşmu bu?* (Hayat mı Bu?) şeklindeki ahlaki-felsefî sorusuyla milletinin idrakine müracaat edişi onun *Mulla Babay* adlı eserinde de görülen bir durumdur (Sehapov, 1997b, s. 227). Dil ve üslup açısından birbirini tamamlayan eserler veren İshakî'nin bu romanında da aynı sorudan hareketle millet için bir çıkış yolu aranır. Romanın başında Halim sanki bu çıkış yolunu açacak kişiymiş gibi konumlandırılabilir zaman içinde toplumun sorunlu yapısının onu da etkisi altına alıp yok olmanın eşliğine getirdiği görülür.

Romanın genelinde olduğu gibi Halim karakteri ele alınırken de anlatıcının çok baskın bir biçimde varlığını hissettirdiği anlatma (tahkiye etme) tekniğinden yararlanır. Bu tekniğin yanı sıra portre, iç monolog ve iç çözümleme gibi anlatım tekniklerinden de yararlanır.

Zühre (Zöhre): Döneminin geleneksel kadını için örnek teşkil eden Zühre, portre tekniği yardımıyla okurların gözünde canlandırılmaya çalışılıp 17-18 yaşlarında, mavi gözlü, son derece güzel bir Tatar kızı olarak tasvir edilir. Zühre, son derece terbiyeli bir kızdır. İmam olan babasının yanı sıra annesinden aldığı dinî eğitim gereği eşini her şeyden üstün tutması gerektiğini öğrenen ve bunu içine sindiren, Halim ile evlenince ailesinden aldığı eğitim doğrultusunda hareket eden, sınırlarının dışına çıkmayı ve bağımsız bir birey olmayı hiç ama hiç düşünmeyen, hayatının her anını eşine ve ailesine adayan geleneksel bir Tatar kızdır.

Zühre her ne kadar olumlu bir karakter olarak gösterilse de edilgen bir yapıya sahip olması devrin kız çocuklarıyla ilgili anlayışı, kadınlara yönelik geleneksel bakış açısı ve yazarın bu anlayış ve bakış açısına karşı tutumunu da somut bir biçimde gösterir.

Eserin sonunda Zühre'nin dünyaya bir kız bebek getirmesi ve Halim'i içine düştüğü girdaptan kurtaracak tarzda samimi tavırlar sergileyip onu içine düştüğü bu ruhsal kaostan dolaylı bir biçimde de olsa çekip çıkarmış olması, kadının aile ve toplum açısından önemini vurgular niteliktedir.

Halim'in Babası: Çocuklarının geleceği için mücadele eden, en küçük çocuğu olan Halim'i imam olması için medreseye gönderen ve eserde yer alan figüratif kişilerden biri, tipik bir Tatar köylüsüdür. Halim için her şeyi yapan fedakâr bir baba figürü olarak romanda yer alır. Bir baba olarak bütün imkânsızlıklara rağmen oğlu için elinden gelen her şeyi yapsa da bir müddet medresede öğrenim gören Halim, kendisini ziyarete gelen babasının köylü oluşundan -medrese hayatını ve Tatar halkının yardımlarıyla rahat bir yaşam süren din ehli kimselerin ruh hâlini göstermesi açısından oldukça ibret verici bir şekilde- utanır ancak babası o denli saf ve samimi bir kişidir ki bu durumun farkına bile varmaz.

Halim'in Annesi: Eşi ile birlikte birçok fedakârlık yapan ve küçük oğullarını imam olarak görüp onunla birlikte sınıf atlamak isteyen, bir imam annesi olarak oğlu ile birlikte pek çok etkinlikte aktif bir biçimde bulunmayı hayal eden geleneksel bir Tatar köylü kadınıdır. Eserde figüratif bir kişi olarak yer alır.

Rahmetullah: Halim'in abisidir. Çok çalışkan, emekçi bir kişidir. Âlim ile birlikte Zühre'nin babası Abdurrahim hazret ile görüşmeye gider. Eserde yardımcı karakter rolünü ifa eder.

Halim'in Arkadaşı: Köydeki medresede birlikte öğrenim gördükleri bir talebe. Halim'in medreseyi yakma fikrine hemen destek verip medreseyi yakmak için girişimde bulunan çocuktur. Romanın gerçeklik algısını artırmak amacıyla eserde yer verilen figüratif kişilerden biridir.

Âlim: Halim'in Zühre ile evliliğine aracılık eden bir arkadaşıdır. Figüratif şahıstır.

Abdurrahim Hazret: Zühre'nin babasıdır. Son derece münzevi hayatı olan, kendi hâlinde bir imamdır. Eserde müspet bir imam olarak yer alır. İmamlar ile ilgili klişe mahiyetindeki olumsuz imajlara dair hiçbir özellik taşımaz. Çok alçakgönüllü ve hassas bir kişi olarak tasvir edilir ve ideal bir kız babası olarak ön plana çıkar.

Aynikemal Abıstay: Abdurrahim hazretin eşi, Zühre'nin annesidir. Eşinin aksine girişken ve tuttuğunu koparan bir yapıya sahiptir. Kızının Halim ile evlenmesi için çabalayan ve onun geleceğini düşünen ideal bir anne tipidir.

Merziye ve Zeynep: Halim'in ablalarıdır. Eserin gerçeklik algısını artırmak için kendilerine yer verilen figüratif kişilerdir. Ancak devrin Tatar toplumunda kız çocuklarının ikincil ve pasif konumlarını göstermeleri yönü ile önem taşırlar.

Romanın şahıs kadrosu belirtilen kişilerle sınırlı değildir. Eserde Halim'in okuduğu medreselerdeki hazretler, halifeler ve çok sayıda medrese talebesi gibi kişiye de figüratif unsur olarak yer verilir. Bunların tamamı, kendisi de medrese kökenli bir kişi olan İshakî'nin romanının tezine uygun şekilde, verilmek istenen mesajın alt yapısını hazırlamaya yönelik yardımcı unsurlar olarak eserde yer alır.

Batı'da hemen hemen 19. yüzyıla bizde de 20. yüzyıla kadar üretilen, söze ve yazıya dayalı tahkiyeli eserlerin neredeyse tamamı hep anlatma yöntemi ile kurulmuştur (Sazyek, 2013, s. 35). Figür mahiyeti taşımayan anlatıcının çok önemli bir rol üstlendiği bu teknik, emekleme aşamasındaki Tatar romanında da Ayaz İshakî tarafından etkin bir biçimde kullanılmış, kişiler genellikle bu şekilde okurların gözünde canlandırılmaya çalışılmıştır.

Olay Örgüsü

1910 yılında kaleme alınıp 1912 yılında basılan bu eserde Kazan yakınlarındaki bir köyde, kendi hâlinde bir köylü ailesinin küçük oğlu olan Halim'in köy medresesinde başlayan ve sonra şehirdeki farklı iki medresede devam eden öğrenim hayatı üzerinden Tatar toplumunun muhtelif sorunları ele alınıp anlatılır. Çok katmanlı bir yapıya sahip olmayan romanda olaylar aşağıdaki kronolojik sıraya göre verilir:

Halim ile bir arkadaşının, köylerindeki medreseden sıkılıp şehirdeki medresede okumak hayali ile kendi medreselerini yakmaları,

Halim'in, ailesinin rızası ile şehir medresesine götürülmesi,

Şehirdeki medrese hayatına uyum sağlamakta biraz zorlansa, cedit/

yeni diye horlanıp zorbalıklara maruz kalsa bile Halim'in zamanla yeni hayatına alışması,

Medrese tahsili esnasında kendini gösteren Halim'in münazaraları çok sevip bu alanda kendini geliştirmeye karar verip ilerlemesi,

Halim'in başka bir medresede bir münazaraya katılması,

Kendi medresesine dönünce yaşanan olumsuz olaylar dolayısıyla oradan kaçıp başka bir medreseye gitmesi ve bu yeni medresede de dikkat çeken bir öğrenci olması,

Halim'in öğrencilik yıllarında babasının vefatı sonrası maddi zorluklar yaşaması,

Halim'in, on yıllık medrese tahsili sonrasında köyün eski imamı ve Rus yetkilileri ile yaşanan muhtelif olayların ardından kendi köyünde "bel-geli imam (ukazlı mulla)" olması,

Yeni hayatında güzel günlerin hayalini kurarlarken Halim'in annesinin vefatı,

Halim'in görücü usulü ile evlenmesi,

Halim ile eşinin birbirlerini tanıyıp sevmeleri ve mutlu bir yuva kurmaları,

İdealist bir insan olan Halim'in medrese kurma hayalinin suya düşmesi,

Halim'in, toplum ile kendisi arasında baş gösteren yabancılaşma sürecini kendi iç dünyasında da yaşamaya başlaması,

Halim'in eşi Zühre'nin zorlu hamilelik süreci,

Halim'in yabancılaşma sürecinde kendi eşine karşı da tuhaf duygular hissetmeye başlaması,

Halim, her şeyi geride bırakıp çekip gitmeyi düşünürken eşinin doğum yapıp dünyaya bir kız bebek getirmesi,

Eşi Zühre'nin kendisine karşı ne denli hassas ve sevgi dolu olduğunu fark eden Halim'in içine düştüğü ruhsal girdaptan kurtulup kendini bulmuş gibi olması.

Nesnel Harita

Mulla Babay adlı romanda zaman ve mekân, edebî haritada verildiği gibidir. Çalkantılı bir dönem yaşayan ve yıkılma aşamasına gelmiş olan Rus Çarlığı'nın işgali altındaki ülkelerinde yaşamakta olan Tatarların kadimci anlayışa dayalı ve din eksenli bir hayatlarının olduğu görülür. Öte yandan Tatarlar arasında marifetçi-creditçi bir akım ve böyle bir hareketin varlığı da söz konusudur. Rus yönetiminin desteğine sahip olan kadimciler, Ayaz İshakî'nin de dâhil olduğu marifetçi-creditçi aydınlanma yanlılarına

karşıdır. Kadimcileri güçlü kılan bir husus onların dinî değerlere dayanıyor gibi görünmeleri iken diğer husus ise Rus Çarlığı tarafından açık bir biçimde desteklenmeleridir.

Kadimci ve ceditçi şeklinde iki farklı kutup hâline gelen Tatar toplumunda, kadimci anlayışa sahip medreselerde öğrenim görüp modern dünyadan kopuk bir hayat yaşayan insanlar karşıt görüşteki marifetçi-ceditçi kesimi, usulicedit yanlılarını; modernist, reformist, din karşıtı, din düşmanı, Rus yanlısı gibi göstermekten imtina etmezler. Tüm bu olumsuzluklara rağmen gelişen ve toplum tarafından yavaş yavaş kabul görmeye başlayan ceditçi anlayış hem kadimciler hem de Ruslar tarafından bastırılmaya, yok edilmeye çalışılır. Eserlerinde açık bir biçimde marifetçi-ceditçi tarafı destekleyen İshakî'nin yaklaşımı, hiçbir şekilde din karşıtlığı üzerine kurulu değildir. İshakî, “Rus denizi içinde kalan yedi sekiz milyonluk bir halk (Rus diñgëzë eşçende qalğan cidë-sigëz millionlı bër halıq)” (İşhaqıy, 2009, s. 69) diye tanımladığı ve yok olmasından korktuğu Tatarlar için önce Hristiyanlaştırma sonra Ruslaştırma şeklinde uygulanan asimilasyon politikasının önündeki en güçlü kalkanın İslam olduğuna inanır. Erken dönemde Kayyum Nasırî ile tanışıp ondan etkilenen, Rus dilini öğrenip bu dilde öğrenim gören ve Rusya Müslümanlarının dünyayı tanımak, dünyadaki yeniliklerden haberdar olmak amacıyla Rus dilini öğrenmeleri gerektiğine inanan İshakî için de Rus dili dünyaya açılan bir kapı gibidir. Ancak İshakî, Rus dili üzerinden dünyayı tanımalarını istediği Müslüman Tatarlar için İslam ve Arap harfli Tatar alfabesinin Ruslar ile aralarındaki en belirgin farklılık ve Ruslaşmanın önündeki en güçlü savunma mekanizmaları olduğuna inanır.

Edebî ve Nesnel Haritaların Karşılaştırılması

Eserde Kazan yakınlarındaki bir köyde, kendi hâlinde bir köylü ailesinin küçük oğlu olan Halim'in köy medresesinde başlayıp şehirdeki ve başkent Kazan'daki iki farklı medresede devam eden öğrenim hayatı anlatılır. Romanındaki dil ve üslup özelliklerine bakıldığı zaman, romanın Ayaz İshakî'nin kendi hayatından izler taşıdığı görülür. Romanın başkahramanı gibi İshakî de köy medresesinde öğrenim görmeye başlamış, 1890 yılında Çistay Medresesine, 1893 yılında ise Göl Boyu Medresesine gitmiştir. Ancak İshakî, roman kahramanından farklı olarak, medrese öğrenimi sonrasında 1898-1902 yılları arasında Tatar Öğretmen Okuluna (Tatarskaya Uçitel'skaya Şkola) da devam etmiştir (Yuziyev ve ark., 2001, s. 345; Kurban, 2014, s. 159). İshakî bu okulda gördüğü öğrenim sayesinde Rus dili vasıtasıyla Batı dünyasını ve Batı edebiyatını tanıma imkânı bulmuş, hayata daha geniş bir zaviyeden bakmaya başlamıştır. Bu okulun temel amacı olan Tatar gençlerini devşirme ve onları Tatarlar arasında kullanma düşüncesi, birçok Tatar aydını gibi İshakî için de geçerli olmamıştır. O, hayatının her döneminde Tatar halkı, Tatar Türkçesi ve Tatar kültürü için mücadele etmiştir.

Rusça eğitim aldığı okulda hayata daha geniş bir zaviyeden bakmayı öğrenen İshakî'nin fikrî gelişiminde, İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan *Tercüman* gazetesi (Kamalieva, 2009, s. 46), Azerbaycan'da neşredilen *Ekinci-Köylü* gazetesi ve İstanbul'da basılan *Malûmat* adlı mecmuanın önemli etkileri olmuştur (Binark, 1974, s. 9). İshakî'nin erken dönemdeki Bulgarlılık (Alp, 2011, s. 68), sosyalizm düşüncesine meylectiği zamanlar da dâhil, hayatının her döneminde etkili olan Tatar milliyetçiliği zamanla çok daha geniş bir zemine oturmuş ve dünyadaki tüm Türklerin birlik ve beraberliğini esas alacak Turancı bir form kazanmıştır.

Mulla Babay romanında İshakî tarafından Tatar toplumuna ayna tutulmuş ve bu toplumun usulikadimci eğitim anlayışı ironik bir dille eleştirilerek bu uygulama ve anlayışın yanlışlığı gösterilmeye çalışılmıştır. Romanın başkahramanı olan Halim, başta Çinlilerin ve İranlıların namlı kahramanları ile mukayese edilerek Tatarların din ve dünya işlerini yürütecek kişi namzedi olarak tarif edilmiş ama bu durum ironik bir dille yapılarak burada bir yanılsamanın söz konusu olduğu okurlara sezdirilmeye çalışılmıştır. Yazar tarafından ulema sınıfına dâhil edilen yirmi beş yaşındaki bu genç adam vasıtasıyla Tatar halkı için bilgili ve donanımlı kişilere duyulan ihtiyaç dile getirilmiş, Tatar halkının o zamanki kötü durumuna ayna tutulup dönemin Tatar toplumunun aksayan yönleri ortaya konulurken olması gereken ve hayal edilen ideal toplum ise dolaylı bir biçimde düşündürülmeye çalışılmıştır.

Mesaj

Mulla Babay adlı romanda, merkezinde Halim'in yer aldığı medrese hayatı ve burada hâkim olan usulikadim yöntemi ele alınır. Usulikadimin menfi yönleri gösterilerek usulicedit nazara verilmeye ve ön plana çıkarılmaya çalışılır. Eserde kadimci eğitim anlayışı, geleneksel toplum yapısı ve bu zihniyetin sorunlu yönleri, halk arasındaki küçük çaplı meselelerin bile işgalci Ruslar tarafından sömürü aracı olarak kullanılması, görücü usulü evliliğin kız ve erkek tarafında ortaya çıkardığı travmalar, dinin ve din adamlığının istismar edilerek bir geçim aracı hâline getirilip rahat yaşama yoluna evrilmesi, din adamı olabilmek için Rus işgalcilerin yardım ve desteğini alabilmek amacıyla tevessül edilen iş ve işlemlerin yol açtığı olumsuz durumlar üzerinde durulur. Eserin geneline bakıldığı zaman görülen husus, temel problemin eğitimsizlik olduğu ve bunun altının çizildiği şeklinde yorumlanabilir.

Eserde, milletin geleceği adına umut vaat eden çok zeki gençlerin bile usulikadim anlayışı yüzünden heder olup gitmesine dikkat çekilir. Kadimci eğitim sisteminin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkarılıp çağdaş bir an-

layışa kavuşturulmasının gerekli olduğu vurgulanır. İshakî'nin kendisi de uzun süre medrese tahsili görüp medrese ortamını çok iyi bilen ama marifetçi-ceditçi dünya görüşüne sahip bir kişidir. İshakî, çözümün usulikadim yöntemine dayalı medrese eğitimi olmadığını fark edip hem bu sebeple hem de Rus dili vasıtasıyla modern dünyayı tanımak amacıyla Rusça eğitim verilen Kazan Tatar Öğretmen Okuluna devam etmiş, Batı dünyasını da bu okul vasıtasıyla tanımıştır. İshakî ve diğer ceditçi aydınların savunduğu eğitim sistemi, İsmail Gaspıralı tarafından geliştirilen ve usulisavtiyye yöntemine dayalı olan usulicedittir. *Mulla Babay* adlı romanda eğitim ve eğitimin önemi, idealist bir kahraman olarak ortaya konulan Halim örneği üzerinden ele alınmış; Halim'in dramatik çöküşü, hayat karşısında içine düştüğü olumsuz durum, Tatar halkının içine düştüğü darboğaz bir prototip olarak kurgulanan romanın başkahramanı vasıtasıyla okurlara gösterilmeye çalışılmıştır.

Tatarların hayatında önemli bir yere sahip olan ve vaktiyle iyi bir eğitim yuvası işlevi gören medreseler zamanla nitelik kaybına uğramıştır. Çağının çok gerisinde kalan, anlamsız ve gereksiz tartışmaların, Arapça ile ilgili dil oyunlarının, farazi durumlar ile ilgili içi boş tartışmaların mekânı hâline dönüşen bu kurumların durumu, eser vasıtasıyla okura/Tatar halkına anlatılmaya çalışılmış, özünde iyi ve çok başarılı olan gençlerin bile medreselerdeki eğitimin müspet ilimlerden kopuk olması sebebiyle heder olup gittiği dolaylı bir biçimde ifade edilmiş, tezli bir mahiyete sahip olan bu eserde açık şekilde marifetçi-ceditçi düşünce desteklenmiştir.

Tatarların millet olarak varlığını devam ettirebilmesi ve uygun bir zamanda özgürlüklerine kavuşabilmesi için mücadele eden ve edebiyatı da bunun için bir araç olarak kullanan İshakî, *Mulla Babay* adlı romanında Tatarların kendi aralarındaki sorunların çözüm merciiinin işgalci Rus yetkililer olmadığını göstermeye çalışır. Eserin tezine göre millî varlığın devamı ve özgürlüğe giden yol, Tatarların çağdaş dünya ile uyumlu, modern bir eğitim anlayışı ve sistemine sahip olmaları sayesinde mümkün olacaktır. Bu büyük ideale ulaşabilmenin yolu, medreseler de dâhil olmak üzere eğitim sisteminin her alanda yenilenmesinden geçer.

Marifetçi-ceditçi bir anlayışa sahip olan İshakî tarafından Bulgarıcı, sosyalist ve en sonunda milliyetçi düşünceye mensup olduğu her dönemde benzer düşünceler dile getirilmiştir. *Tegallemde Segadet* (Eğitimde Saadet) (1897) adlı ilk hikâyesinde acemice ele alınan bu konular, zamanla geliştirilmiş, distopik mahiyete sahip olan *İkê Yöz Yıldan Soñ İnkıyraz* (İki Yüzyıl Sonra İnkıraz) (1902-1903) adlı povestinde ayrıntılı ve oldukça keskin bir biçimde işlenmiş, *Mulla Babay* (1910) adlı romanında da geliştirilmeye devam edilmiştir.

Romanın Dil ve Üslup Özellikleri

Romanın Dil Özellikleri

Dil; düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir (Aksan, 2003, s. 55). Edebî eseri meydana getiren ve kendine has bir yapısı olan edebî dil ise millî olması yönüyle malzemesi beynelmilel olan diğer tüm sanat dallarından farklı bir yapıya sahiptir. Bu dil ile eserler üreten sanatçıların eserleri de ilgili milletlerin hafızasını meydana getiren önemli unsurlardan biridir (Karabulut, 2019, s. 31). Dil, kelimenin tam anlamı ile edebiyat sanatçısının malzemesidir (Wellek ve Warren, 2019, s. 222). Edebî eser dile dayalı olan ama kendisini meydana getiren dilsel unsurlardan çok daha fazlasını ihtiva eden bir üründür.

En gelişmiş iletişim vasıtası olan dil, aynı zamanda millî kimliğin de asli unsurlarından biridir. İshakî, kalem oynatmaya başladığı gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar yazdığı bütün eserlerde Tatarların sahip oldukları değerleri, milletçe varlık sebeplerini ve var olabilme yollarını anlatmaya çalışmış, dili hem bir araç olarak kullanmış hem de onun varlığı ve devamının Tatarlar için hayati öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

Mulla Babay, sözlük genişliği bakımında İshakî'nin en kapsamlı eserlerinden biridir. Bu eserde kullanılan toplam kelime sayısı 52.019'dur. Kazan Tatar Türkçesi ile kaleme alınan eserde Arapça, Farsça, Soğdca, Rusça vb. dillerden alınan kelimelere geniş şekilde yer verildiği görülür. Arapça+Farsça, Arapça+Tatarca vb. yapılarıdaki birleşik kelimeler de metinde sık sık kullanılır. *Mulla Babay* adlı eserden seçilen ve yoğun şekilde kullanılan elli kelime örneklem içinde yer alan kelimeler ile bu kelimelerin tekrar sayıları ve eserdeki toplam kelime kadrosu içindeki yüzdeler oranları aşağıdaki gibidir:

şekert: *Far.* şakirt, medrese talebesi (592 kez, % 1,13)

hezret: *Ar.* hazret, dinî kimse, imam (470 kez, % 0,9)

medrese: *Ar.* medrese (426 kez, % 0,81)

helfe: *Ar.* medresedeki genç öğretmen, muit (255 kez, % 0,49)

mulla: *Ar.* molla (248 kez, % 0,47)

waqıt: *Ar.* vakit (122 kez, % 0,23)

mujik: *Rus.* köylü erkekler (104 kez, % 0,19)

künjël: *Tat.* gönül (97 kez, % 0,18)

namaz: *Far.* namaz (87 kez, % 0,167)

kitap: *Ar.* kitap (85 kez, % 0,163)

samavır: *Rus.* semaver (77 kez, % 0,15)

bala: *Tat.* bala, çocuk (68 kez, % 0,13)

teharet: *Ar.* abdest (57 kez, % 0,109)

sabaq: *Ar.* ders (54 kez, % 0,103)

doğa: *Ar.* dua (53 kez, % 0,101)
abıstay: *Tat.* molla hanımı; dinî okullarda ders veren kadın hoca (50 kez, % 0,096)

cawap: *Ar.* cevap (47 kez, % 0,090)

derës: *Ar.* ders (44 kez, % 0,084)
monazareçë: *Ar.+Tat.* münazara-
racı (44 kez, % 0,084)

monazare: *Ar.* münazara (41 kez, % 0,078)

ostazbike: *Far.+Tat.* üstat/pir/
hocanın eşi; kadın üstat, kadın pir,
kadın hoca (41 kez, % 0,078)

Qor'en: *Ar.* Kur'an (34 kez, % 0,065)

mantıyq: *Ar.* mantık (31 kez, % 0,059)

fatiyhâ: *Ar.* hayır dua, rıza, tas-
vip (30 kez, % 0,057)

mescëd: *Ar.* mescit, cami (30 kez, % 0,057)

duñgız: *Tat.* domuz (30 kez, % 0,057)

ğıylëm: *Ar.* ilim (25 kez, % 0,048)

cemeğat': *Ar.* cemaat (25 kez, % 0,048)

Allah: *Ar.* Allah (23 kez, % 0,044)

saqallı: *Tat.* sakallı (23 kez, % 0,044)

meğ'ne: *Ar.* mana, anlam (22 kez, % 0,042)

ig'tiraz: *Ar.* itiraz (20 kez, % 0,038)

sadaqa: *Ar.* sadaka (20 kez, % 0,038)

neñüw: *Ar.* nahiv, sentaks, söz dizimi (20 kez, % 0,038)

hetëm: *Ar.* hatim (19 kez, % 0,036)

minut: *Rus.* dakika (17 kez, % 0,032)

çalma: *Tat.* sarık (14 kez, % 0,026)

Allahë Tegale: *Ar.* Allahutaala (14 kez, % 0,026)

ğıybare: *Ar.* ibare (13 kez, % 0,024)

elhemdëlillah: *Ar.* elhamdülil-
lah (12 kez, % 0,023)

delil: *Ar.* delil, kanıt (12 kez, % 0,023)

cedid: *Ar.* cedit, yeni (12 kez, % 0,023)

söäl': *Ar.* sual, soru (12 kez, % 0,023)

fiq'hë: *Ar.* fıkıh (12 kez, % 0,023)

ocmañ: *Soğ.* cennet (11 kez, % 0,021)

imam: *Ar.* imam (11 kez, % 0,021)

pişqadem: *Far.+Ar.* mezuniye-
tinden sonra da medresede yaşayan
talebe (11 kez, % 0,021)

azan: *Ar.* ezan (10 kez, % 0,019)

din: *Ar.* din (10 kez, % 0,019)

sarıf: *Ar.* sarf, morfoloji, yapı bilgisi (10 kez, % 0,019)

Seçilen kelimelere bakıldığı zaman “hezret (hazret)”, “medrese”, “mulla (molla)”, “waqıt (vakit)” gibi Arapça; “şekert (şakirt, medrese talebesi)”, “namaz” gibi Farsça; “ocmağ (cennet)” gibi Soğdca kelimelerin kullanım yoğunlukları dikkat çekicidir. Medreselerde dinî eğitim verilmesi ve romanda bu ortamın gerçekçi bir biçimde kurgulanmaya çalışılması dolayısıyla Arapça kökenli kelimelerin baskın bir görünüm arz ettiği görülür. İslamiyet’in doğrudan Araplardan değil de Farslar üzerinden alınmış olması dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de, dinî terimlerin bir kısmı Farsçadır. Soğdca kelimeler de Soğdcanın bir Doğu İran dili olması dolayısıyla yine Farsça ile ilgilidir. İshakî’nin idyolektinde Rusçanın yoğun etkisinden söz edilemese bile 1552 yılından beri Rus işgali altında yaşamakta olan Tatarların dilinde, hegemonik güç olan Rusya dolayısıyla, Rusçanın belirgin bir üst katman etkisi vardır. *Mulla Babay* adlı eserde, medrese talebeleri arasında bile “mujiç (köylü erkek)”, “samavır (semaver)” ve “minut (dakika)” gibi Rusça kelimelerin sık sık kullanıldığı görülür.

Medrese ortamı ve derslerin içeriğine uygun olacak şekilde “Adem ata (Âdem ata)”, “Nuğ peygamber (Nuh peygamber)”, “İbrahim galeyhisselam (İbrahim aleyhisselam)”, “İbrahim peygamber (İbrahim peygamber)”, “Hezretê Resül (Hz. Resul)”, “Ebübekêr (Hz. Ebubekir)”, “Gomer (Hz. Ömer)”, “Gosman (Hz. Osman)”, “Gali (Hz. Ali)”, “Hezretê Hesen (Hz. Hasan)”, “Hezretê Hüseyn (Hz. Hüseyin)” gibi dinler tarihi ve İslam tarihi açısından önemli isimlere de eserin ve eserde ele alınan ortamın gerçeklik algısını desteklemek amacıyla yer verildiği görülür.

Romanda, dinî şahsiyetlerin adlarının yanı sıra dinî içerikli olan *Möhemmediye* (Muhammediye: XV. yüzyılda yaşamış olan Türk âlim ve mutasavvıf Yazıcızâde Mehmet’in eseri), *Qafıye* (el-Kâfiye: İbnü’l-Hâcib’in Arap nahvi ile ilgili eseri), *Şemsiye* (eş-Şemsiye: Ali b. Ömer el-Kâtîbî el-Kazvîni’nin mantık ile ilgili risâlesi.) vb. eserlerin adları da geçer.

Medrese ortamının ele alındığı *Mulla Babay* romanında, dinî içerikli ve müspet anlamlı zengin kelime kadrosunun yanında “beddoğa (beddua)”, “gönahlı (günahlı)” ve “temuğ (tamu, cehennem)” gibi menfî anlamlı kelimelere de yer verilir. Ayrıca hakaret amacı taşıyan “ahmaq (ahmak)” ve “duñgız (domuz)” vb. kelimeler de kullanılır. Bunlar medrese ortamında bile olsa çocukların ve gençlerin günlük hayatlarında müspet ve menfî anlamlı kelimelerin birlikte kullanıldığını göstermek suretiyle hem eserin gerçeklik algısına katkıda bulunur hem de medrese ortamında da insanın olumlu ve olumsuz yanları ile yine insan olduğunun altını çizer.

Ayaz İshakî’nin romanlarının genelinde, dil ve anlatım konusu benzer özellikler gösterir. Seçilen ve ele alınan konuya, konunun geçtiği çevre-

ye, verilmek istenilen mesaja göre dil ve üslubun da şekillendiği görülür. İshakî'nin bir amaç doğrultusunda ve tezli romanlar yazmasının onun dil kullanımı ve üslubuna doğrudan tesir ettiği görülür. Halim ekseninde medrese ortamı, kadimci toplum ve eğitim anlayışının ironik bir dille anlatıldığı bu eserde kullanılan dil de ortama uygun bir mahiyete sahiptir. Ayaz İshakî'nin *Mulla Babay* adlı geniş hacimli romanında tematik düzlemde tarihî yapıya uygun bir dil kullanıldığı görülür. Olayların geçtiği dönem ve medrese ortamı ile uyumlu dil tercihinde yabancı kökenli, özellikle Arapça, kelimelere geniş bir biçimde yer verilmiştir:

Bismillahir-raḥmani-reḥim. Bedan esğadeke Allahē Tegale fiddareyn. Ye, nık mosannif Reḥmetulla galeyhi kitabını 'Bismilla' ile başlağan? Çönki ḥedisē şerifte eytken: 'Köllē emrin zibal' lem yabde' bismillahi fehüwe ebtar.' Ye, şunu eyt! didē (İşhaqıy, 2001, s. 232).

(Bismillahirrahmanirrahim. Bil ki Allah seni iki dünyada (dünyada ve ahirette) mutlu etsin. Neden müellif rahmetullahi aleyh (Allah ona rahmet eylesin) kitabına "Besmele" ile başlamış? Çünkü hadisîşerifte denmiş ki: "Besmelesiz başlanılan her işin sonu kesiktir." Haydi, şunu söyle, dedi.)

Yoğun bir biçimde Arapça kelimelerin kullanıldığı eserdeki Kur'an ve hadis eksensiz cümleler, sıradan okur için anlaşılabilir olmaktan uzaktır. Dinî içerikli bu tür kullanımlar, eserin konusunun geçtiği medrese ortamı ve eski eğitim anlayışının hâkim olduğu bu ortamdaki dilin gerçekçi bir biçimde kurgulanmış olduğunu göstermektedir. Eserde Arapçanın yanı sıra Rusça ve Farsça kelimelere de sıkça yer verilir.

Marifetçi-creditçi dünya görüşünü yansıtacak tarzda ve açık bir biçimde taraflı davranan İshakî, yarattığı atmosfere uygun bir dil kullanmaya büyük özen gösterir. Köylü kadınlara vaaz vermek üzere hazırlanan Zühre ile ilgili bir bölüm ironik bir anlatım ile başlar:

Düşenbēden ük Zöhre kitap söylerge ḥezārenēge totındı. Ul üzlerēnēḡ awıllarında elle niqader enisēnēḡ kitap söylewēnē kürgenge, niçēk başlarğa tiyēşlēklerēnē, ni söylerge kireklēklerēnē, elbette, bēlmiy tügēl idē. (İşhaqıy, 2001, s. 392)

(Pazartesi gününden itibaren Zühre kitaptan vaaz verme hazırlıklarına başladı. Kendi köylerinde pek çok kez annesinin kitaptan hareketle vaaz verdiğini gördüğü için nasıl başlamak gerektiğini, ne söylemek gerektiğini, elbette bilmiyor değildi.)

Bu kısa paragrafın ardından anlatım tekniği de değişir. Tahkiye tekniğinden uzaklaşılan metinde anlatıcı, okurlara nutuk irat eden bir hatip gibi konuşmaya başlar. Burada dile getirilen fikirler, anlatıcıdan ziyade edibin bakış açısı ile ilgili olup çevre ve topluma ayna tutan edibin bu esnada zihni arka planındaki esasa dair alt yapıyı kurmak adına bir çaba içine girdiği de görülür:

Lekin şunu onıtmanız, ul niqader şul kitap söylewlernë kürgen bulsa da, niqader şunqar öyrenge bulsa da, ul uncidë yeşerlek bër qız! Şunıñ öçen yöz-yöz illë hatın aldında açıqtan açıqqa kitap söylep, anarğa nesiyhet başlaw bik këçkëne eş tügël, qawşarsıñ da, şürlersëñ de! Tağı bit, bu bërëncë söylew! Awılınıñ yaratuwı-yaratmawı – hemmesë şul können başlanacaq, bötën hatınarnıñ Zöhrege qarawları, anı yaǵşı ostazbike dip, ye naçar dip utırtıp quyuwları şul seǵat'ten kiteçek. Anıñ şul kitap söylewë üzene gëne tügël, Helimge de, anar ğına da tügël, bötën alarnıñ tormışlarına, hetta balalarınıñ tormışına da te'sir iteçek. Şunıñ öçen bu eş, elbette, uyn tügël! Bu da üzene küre bër artistıñ sehnedeğë bërëncë debyutı! Bu da üzence halıq eşë bëlen mataşacaq këşenëñ bërëncë kürëşerge çıǵuwı! (İşhaqıy, 2001, s. 392)

(Lakin şunu unutmayın, o ne kadar şu kitaptan vaaz vermeyi görmüş olsa da, ne kadar şunları öğrenmiş olsa da o, on yedi yaşında bir kız! Şunun için yüz yüz elli kadının önünde açıktan açık kitaptan vaaz verip onlara nasihate başlamak, çok küçük bir iş değil ne yapacağını bilemezsin de korkarsın da! Dahası bu ilk vaaz! Köyün sevip sevmemesi, hepsi şu gün itibarıyla başlayacak, bütün kadınların Zühre'ye bakışları, onu iyi ostazbike¹² ya da kötü diye kabul etmeleri şu saatte belli olacak. Onun şu kitaptan vaaz verışı sadece kendisine değil Halim'e de, sadece ona da değil, onların bütün hayatlarına, hatta balalarının hayatına da tesir edecek. Şunun için bu iş, elbette, oyun değil! Bu da kendine göre bir sanatçının sahneye ilk çıkışı! Bu da kendince amme hizmeti ile ilgilenecek bir kişinin ilk görüşmeye çıkışı!)

Mulla Babay adlı romanda “şehir-köy (şehir-awıl)”, “avam-hawas (ğawam-ğewas)”, hem gerçek hem mecaz anlamda “eski-yeni (qadim-cedid)” çatışması son derece belirgindir:

Seǵat'ten artıq şul örküw dewam ittë. Helim, elle nindiy, ğomërende uylamağan uylarğa batıp, üzënëñ qayda ikenlëğënë onıttı. Anıñ bötën tenë, canı qaltırıp başladı. Anıñ bötën wöcüdë şul yırtıçılıqqa qarşı protest yasap, sikërep torıp, suǵışmaççı buldı. Lakin bërsë artlı bërsë yawıp tora torğan utınnar, çilekler, samavır qapqaçları anı bere-bere, ğayretënë, quwetënë aldı. Ul tamam izëlëp, këşëlëkten çıǵıp arıp utıruwında dewam ittë. Örküwçëler de arıp bëtkenge, ğüya Helimnëñ cedidlëğë yuwıldı këbi, Helimnëñ suwıruwı bëtë këbi ittërep, çinawdan, eybërler berüwden tuqtadılar. Hemmesë de, şul zur wazıfanı qılıp bëtërgenge şatlangan këbi, keyfleenëp çey eçerge utırdılar! (İşhaqıy, 2001, s. 347)

(Bir saatten uzun süre bu korku devam etti. Halim, hayatında hiçbir zaman aklına gelmeyen düşüncelere dalıp kendisinin nerede olduğunu unuttu. Onun bütün teni ve ruhu titremeye başladı. Onun bütün vücudu şu yırtıcılığa karşı isyan ederek ayağa kalkıp savaşmak istedi. Lakin birbiri ardınca yağaduran odunlar, kovalar, semaver kapakları ona vura vura gayretini ve gücünü bitirdi. O tamamen ezilip, hissizleşip, takatten düşmüş vaziyette

¹² Ostazbike: Molla hanımı; kadın öğretmen (Öner, 2015, s. 367).

oturmaya devam etti. Onu bu şekilde korkutanlar da yorulduklarından, sanki Halim'in medresede ceditliği/yeni oluşu temizlendi gibi, Halim'in bunları soğurması bitmiş gibi yapıp haykırmayı, bir şeyler atmaya bıraktılar. Hepsi de bu büyük görevi yerine getirdiği için mutlu olmuş gibi keyiflenip çay içmeye oturdular!)

Okurlarını bilgilendirmek, onları daha iyi bir istikamete sevk edebilmek gayesi ile hareket eden İshakî, içinden geldiği medrese ortamını gerçekçi bir biçimde tasvir ederken o ortama uygun bir dil kullanır. Medrese ortamı ve usulikadimin sorunlu yanlarını ortaya koyan edibin önerdiği biricik çıkış yolu ise eserdeki kadimci kişilerin sembolik bir biçimde baskı altına alıp ezdikleri ve yok etmeye çalıştıkları cedit ve ceditçi anlayıştır.

Romanın Üslup Özellikleri

Üslup ile ilgili pek çok tanım denemesi yapılmıştır. Bunlara kısaca göz atıldığı zaman birbirine yakın tanım denemelerinin olduğu görülebilir. Bu tanım denemelerinin bazıları şöyledir:

Üslup; sanatkârın, ferdî bir duyuş tarzı ve kompozisyona sahip muhtevayı, kelimeden cümleye kadar uzanan dil unsurları aracılığıyla ve belli bir yapı bütünlüğü içinde, ferdî ve orijinal bir biçimde ifade etmesidir (Çetişli, 2017, s. 104).

Üslup veya biçem; bir bireyin, dilsel gereç ve olanakları kendine özgü ölçütlerle seçip kullanması sonucu söyleme kattığı kişisel nitelikli özelliklerin tümüdür. Üslup veya biçem yerine deyiş kelimesi de kullanılır (Vardar, 2002, s. 40).

Üslup, sözlük anlamı itibarıyla eda, biçem, stil, ifade tarzı, anlatış yolu; her sanatçı veya edibin duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimi, anlatış yolu biçiminde de ifade edilir (Karataş, 2001, s. 446).

Üslup; belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemleri kullanarak kendine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür (Çoban, 2004, s. 16-17).

Dil bilim açısından üslup (biçem, deyiş), söylemde öznenin bireysel kullanımının belirtisi olan özellik; dilin standart kullanımından sapan dilsel öge; yazınsal eleştiride ise bir yapıtın özgüllüğünü belirten ve okurların dikkatini çeken dilsel biçim olarak adlandırılır (Rifat, 2018, s. 274-275).

Üslup (Latince "stylus", İngilizce "style", Fransızca "style", Almanca "Stil", Rusça "стиль": *stil* vb.), bir sanatçının kendine has dil kullanımı ve onu diğerlerinden ayıran en önemli özellik şeklinde tanımlanır. Buradan hareketle üslup için "şair ve yazarın parmak izi" de denilebilir (Karabulut,

2019, s. 19). “Stil (kalem)” kelimesiyle bir eserin dil kuruluş özelliklerinin belirtilmesi gerektiğine vurgu yapılır. Bir edebî eserin biçimi sadece dil kuruluşuyla sınırlı olmayıp biçimin nesnel olarak meydana getirme ve kompozisyon gibi yanları da vardır. Biçim ile ilgili bu hususların hepsi birlik içinde belli bir üslubu meydana getirir (Pospelov, 2014, s. 427).

Üslup; sanatçılara, devirlere, çevrelere, şahıslara, işlevlere, biçim ve türler ile diğerlerine göre tasnif edilebilir (Çoban, 2004, s. 21). Konuşma üslubu, yazı dili üslubu, sade üslup, kapalı üslup, edebî üslup, süslü üslup, metaforik üslup, secili üslup, âli üslup, ilmî üslup, öğretici üslup, vaaz üslubu, hitabet üslubu, hikâye üslubu gibi üslup türlerinden söz etmek mümkündür (Coşkun, 2010, s. 72). Tezli romanlar kaleme alan İshakî'nin sanat yapmak, kişisel becerilerini göstermek gibi bir kaygısı yoktur. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan ve edebiyatı öğretici bir araç gibi görüp bu amaçla kullanan İshakî, bilinçli bir biçimde öğretici üslubu benimsemiştir.

Medrese ortamının ele alındığı bu romanda dil ve üslup da romanın içeriğine uygun bir tarzda seçilir. Romanda hikemi/didaktik bir üslup dolaylı bir biçimde kendini gösterir. Medrese ortamı ve medrese talebelerinin ele alındığı, eski eğitim anlayışının yerden yere vurulduğu eserde Halim'in medrese tahsili ve buradaki gelişimi ironik bir dille anlatılır:

Helim üzənəñ awıl medresesənə yandırğandağı, şeher medresesənnen qaçıp qalağa kilgendegə idealına irəştə. Ul pişqadem buldı. Pişqadem buldı digeç te səz, anı həzərgə meğ'nede zur saqallı şekərt – həlfe gəne buldı dip bəlmeñəz. Yuq, bötənley başqa. Helim iskə zamana meğ'nesənde pişqadem buldı. Ni dip aqlatıym. Ul qıtaylarınñ imtihan totqan, memleketnəñ idaresəne yiterlək höner, gıyləm cıyğan ‘mandarin’ı kəbi, iranılarnıñ din, dön'ya mes'elelerənəñ barısını da üzənçe həl qılırga haqlı bulğan ‘möctehid’ə kəbi buldı! (İşhaqıy, 2001, s. 356)

(Halim kendisinin köy medresesini yaktığı zamandaki, şehir medresesinden kaçıp başkente geldiği zamandaki idealine erişti. O, pişqadem oldu. Pişqadem oldu denilince siz onu şimdiki anlamda uzun sakallı şakirt, sadece muit oldu diye düşünmeyin. Hayır, tamamen başka. Halim eski devirlerdeki anlamda pişqadem oldu. Nasıl anlatayım. O, Çinlilerin imtihan vermiş, memleketin idaresine yetecek kadar beceri, ilim edinmiş “mandarin”¹³ gibi; İranilerin din ve dünya meselelerinin hepsini de kendine göre halletme yetkisine sahip “müctehid”i gibi oldu!)

Eserde menfi konular, burada kadimci eğitim anlayışı, ön plana çıkarılarak esas mesele okurlara sezdirilmeye çalışılır. Halim, ironik bir biçimde yüksek tahsilli Çinli devlet memurları ve İranlı müctehitlere benzetilir.

Dildeki çok anlamlılıklar, metin örgüsü, edebî gelenekler vb. üslubun

¹³ Mandarin: Avrupalıların Çin devlet memurlarına verdikleri ad (TDK, 2011, s. 1619).

kaynakları arasında sayılır (Karabulut, 2019, s. 54). Ancak *Mulla Babay* adlı romanda, dilin çok anlamlılık özelliğinden yararlanılmaya çalışıldığı söylenemez. Bu romanın anlatımında kronolojik bir yol izlenmiş, olaylar okurların çok rahat bir biçimde anlayabileceği bir tarzda ifade edilmiş, yer yer ironik bir dil kullanılmıştır. Bunun sebebi İshakî'nin sanat yapmaktan ziyade edebiyatı bir vasıta olarak görmesi, geniş kitlelere edebiyat aracılığıyla ulaşmaya, onları bu şekilde mobilize etmeye çalışması ile doğrudan ilgilidir.

Üslubun şekillenmesinde ya da şekillenen üslubun ortaya çıkışında yazarın kişisel millî edebiyat deneyimi, halkın ananeleri, örf ve âdetleri, dil özellikleri, mahallî ruh gibi çok yönlü bir değerlendirmeden bahsedilebilir (Baltabayev, 2006, s. 2-8).

Medrese ortamını bittectrübe bilen İshakî, bu ortamdaki hayata dair unsurları halk dilinin en otantik hâli ile eserlerine taşır. Aşağıda yer alan bölümde medrese ortamına yeni gelen Halim'in etrafında medresedeki eski talebelerin yaptıkları şöyle ifade edilir:

Tağı bër şekërt kilëp:

– Merziye minëkë! Aqsaq şaytan, siña këm qız bire? E, şulay bit, qayın ënë? Merziye minëkë bit? – diyerge ölgërmedë, bërsë çığıp:

– Şadra şaytan, siña qız bireler diymë?! Ul minëm yaqtaş, Merziye minëkë! – didi. (İşhaqıy, 2001, s. 228-229)

(Başka bir şakirt gelip:

– Merziye benimki! Aksak şeytan, sana kim kız verir? E, öyle değil mi, kayınbirader? Merziye benimki ya, demeye kalmadı, biri çıkıp:

– Çapar şeytan, sana kız mı verirlermiş? O benim hemşerim, Merziye benimki, dedi.)

Medresede görevli kişiler ve onların talebelere karşı tavır ve davranışları da halk dilinin incelikleri ile aşağıdaki gibi anlatılır:

– Qazıy abıyım, qazıy abıyım! – dip çabalanırğa, yalınırğa totındılar. Qazıy, işëtmegen këbi, çaj-çoj suğuwında dewam ittë. Hëlimge kilëp yitkeç:

– Sasıq, manqa, kilëp yitmegen...– dip, açuwlanıp, sırt buyına sızdı. (İşhaqıy, 2001, s. 234)

(Kadı amcam, kadı amcam, diye çırpınmaya, yalvarmaya başladılar. Kadı, işitmemiş gibi, pat küt diye vurmaya devam etti. Sıra Halim'e gelince:

– Pis, sümük, dün bir bugün iki, diye kızıp boylamasına sırtına vurdu.)

Burada halk dilinin otantik bir biçimde kullanımının yanı sıra medrese ortamına ışık tutulurken kadimci eğitim anlayışı ve dayak uygulamasına da sert bir eleştiri yöneltilir. Romanın ilerleyen bölümlerinde de eski-yeni çatışması ekseninde eskiye yönelik eleştirel yaklaşım sürdürülür. Medresede

tahsil gören talebelerin köylülerin gözünü boyamak için çaba sarf ederken kullandıkları dilde de halk dilinin özellikleriyle karşılaşılır.

Medresenëj tınlığı mujiklarını heyran qaldırırğa ölgërmedî, bër şekërt bër malayğa qarap:

– Bıtırdama, malay, kürmıysëjmenî, Ğaliekber helfege qunaqlar kildë! – dide. (İşhaqıy, 2001, s. 289)

(Medresenin sükûneti köylüleri şaşkırtmadan şakirt bir oğlana bakıp:

– Gevezelik etme, çocuk, görmüyor musun, Aliekber muide misafirler geldi, dedi.)

Edebî eserin üretilmesinde yazarın eserden beklentileri ve okura iletmek istediği mesajların mühim bir yeri vardır. Bu durumun konu ile birlikte dil ve anlatım, dolayısıyla üslup üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yazarların “Sanat için sanat.” ya da “Toplum için sanat.” tarzındaki bakış açılarından birine sahip oldukları ve eserlerini de şahsi bakış açılarına göre kurguladıkları söylenebilir (Demirci ve Gün, 2012, s. 431). Halkçı bakış açısı ve didaktik üslubu dolayısıyla İshakî'nin mutlak surette “Toplum için sanat.” görüşü istikametinde eserler verdiği ifade edilebilir.

Öğretici bir üslup benimseyen İshakî'nin *Mulla Babay* adlı romanında medrese ortamını ve usulikadim yöntemini okurlarına anlatmak, *Öyge Taba* (Üyge Taba/Eve Doğru) adlı romanında tarihî bir atmosfer yaratmak için kullanılan dilin *İkë Yöz Yıldan Soj İnqıyraz* (İki Yüzyıl Sonra İnkıraz) adlı uzun hikâyede geleceğe dönük bir projeksiyonun taşıyıcısı ve distopik mahiyetteki bu eserin en önemli aracı olarak kullandığı görülür. Bu eserlerin hepsinde İshakî'nin kendine has dil/söz kullanımı belirleyici bir role sahiptir.

İshakî'nin romanlarında Tatar folkloru öğreticilik yönü ile geniş yer tutar. Din kavramına da bu amaçla özel bir vurgu yapan İshakî'nin İslam'ı, Tatar halkı için birleştirici bir unsur olarak gördüğü söylenebilir. Medrese tahsilinin yanı sıra Rus dilinde de eğitim alan İshakî, Tatar halkı için İslam'ı birleştirici ve koruyucu bir unsur addeder. Ancak din ve dinî kavramların istismarı da onun geniş şekilde ele aldığı konulardan biridir. Batıl inançların din olarak algılanması, dinin geçim aracı hâline getirilmesi, dinî değerlerin kullanılması yoluyla halkın istismar edilmesi gibi hususlar onun eserlerinde ağır bir biçimde tenkide tabi tutulur:

Aqsaq, öç ay söylerge yiterlëk yaña eş bulğanğa şatlanıp:

– Sin, Ğaliekber abzıy, wallahi, işan¹⁴ bul! Bötën dön'yanı aldıy alasın,– didë.

Ğaliekber, keyëflenëp:

¹⁴ İşan: Keramet sahibi olduğuna inanılan kimse, şeyh (Öner, 2015, s. 180).

– Bulırmin şul! Lakin, ipteşler, bunda minnen biter sēznēñ hēzmet, mulla bulsam, bik zur ‘kalpaniye’ qoram,– dide. (İşhaqıy, 2001, s. 292)

(Aksak, üç ay konuşmaya yetecek iş bulduğu için sevinip:

– Sen, Aliekber abi, vallahi, şeyh ol! Bütün dünyayı aldatabilirsin, dedi.

Aliekber keyiflenip:

– Olurum elbette! Lakin arkadaşlar, burada benden daha çok size iş düşüyor, molla olursam, çok büyük “eğlence” düzenlerim.)

Burada “ışan (şeyh)” olması istenen kişiye yönelik ironik ve eleştirel mahiyetli bir tespit söz konusudur. İşan olacak kişinin tüm dünyayı aldatabilecek bir potansiyele sahip olması, halk nezdinde var olan ona yönelik bakış açısı ve ondan beklenen müspet tavır, davranış ve icraatlar ile büyük bir tezat oluşturur.

Köyden kente gelen ve medrese tahsili gören bir gencin ekseni etrafından dönemin Tatar toplumu, bu toplumun aksayan yönleri, eski-yeni çatışması gibi konuların ele alındığı *Mulla Babay* adlı eserde yoğun bir biçimde deyimlere yer verilmiştir.

Helim **köte-köte köt buldı** (İşhaqıy, 2001, s. 248).

(Halim **bekleye bekleye ağaç oldu**) (İşhaqıy, 2001, s. 248).

Awızdan sular aqtı (İşhaqıy, 2001, s. 248).

(**Ağızdan sular aktı**) (İşhaqıy, 2001, s. 248).

Etisē Helimnē kürēp, ēlgerē **isē kitken** kēbi bulsa da, ahırdan:

– Tuqtañız, mēne min şunnan yögen gēne alıym da, kērēp çey ēçermēz,– didē (İşhaqıy, 2001, s. 259).

(Babası Halim’i görüp, önce **aklı gitmiş** /çok şaşırılmış gibi olsa da, sonradan:

– Durun, ben şuradan gemlik alayım da, girip çay içeriz, dedi.)

– **Awızınnan cil algırını** (İşhaqıy, 2001, s. 306)!

(**Ağzından yel alsın!**)

Hazretin evinden bir sahne tasvir edilirken çocukların kılık kıyafetleri ve konuklar için hazırlanan masadaki yiyeceklere bakışları üzerinden, toplum içinde nispeten iyi bir konumda olan mollaların evlerinde bile ağır yaşam şartlarının hâkim olduğu da deyimler yardımı ile etkili bir biçimde dile getirilir.

Hēzretnēñ sūzēnēñ dōrēstlēgēnē isbat iter oçēn kēbi, aldı-artlı ikē mehdüm, mehdüme bülme işēgēnnen çıgıp bastı. İştansız mehdümnernēñ qatqan külmeklerē, qatıp yarılıp bētken ayaq-qulları, mehdümenēñ yırtılıp bētken külmegē, **peri pumalası kebi tuzğan** başı şul yem’sēz öynē tağı yem’sēzlettē. Balalar aç bürēler kēbi quanaqlarğa, quanaqlardan biter öyēlēp quyılğan kümeçlerge **küzlerēnē tēk**’teler. (İşhaqıy, 2001, s. 325)

(Hazretin sözünün doğruluğunu ispat etmek için gibi, birbiri ardınca iki mahdum, mahdume oda kapısından çıkıp geldi. Pantolonsuz mahdumların kirli kıyafetleri, sertleşip yarılan el ve ayakları, mahdumenin yırtık elbisesi, **peri süpürgesi gibi dağılmış saçı**, şu çirkin evi daha da çirkinleştirdi. Balalar aç kurtlar gibi konuklara, konuklardan ziyade yığılmış kümeçlere¹⁵ **gözlerini diktiler.**)

Mulla Babay adlı eserde deyimlerin yanı sıra anlatımı etkili kılmak amacı ile kullanılan metaforlara da geniş bir biçimde yer verilir.

Helim, bu kırık töslə **mənder tawı**'na qarap ni bula ində, dip işə kitəp torğanda:

– Ės-s! – digen bər tawış çıqtı (İşhaqıy, 2001, s. 227).

(Halim, bu kırık renkli **minder dağına** bakıp ne oluyor acaba, diyerek şaşırıp kaldığı sırada:

– Şşş, diye bir ses çıktı.)

Anıñ küzəne yeş' tığıldı. Ul aqırtın ğına, möldər-möldər ağa-ağa, küz aldına **yem'səz manzareler kitəre** başladı (İşhaqıy, 2001, s. 248).

(Onun gözleri yaş doldu. Gözyaşları yavaşça, dolu dolu aka aka, gözünün önüne **çirkin manzaralar** getirmeye başladı.)

Küz yeşə tağı **yem'səz uylarını** alğa kitərdə (İşhaqıy, 2001, s. 248).

(Gözyaşı tekrar **çirkin düşünceleri** önüne getirdi.)

Bər yaqta bər **təğərmənəñ qanadı**, bər yirde bər qoyınıñ sirtmesə, bər yirde qoyaşqa qarşı yalıtırap tora torğan manaranıñ gömbezə awılınıñ yaqınlığını bəlgərttə (İşhaqıy, 2001, s. 317).

(Bir tarafta bir **değirmenin kanadı**, bir yerde bir kuyunun çıkacağı, bir yerde güneşe karşı parlayıp duran minarenin alemi, köyün yakın olduğunu haber verdi.)

“Şul **yem'səz uylarınıñ** hemmesənnen qotılır öçən ul bötən quwetənə, köçənə kitapqa taba bordı (İşhaqıy, 2001, s. 345).”

(Şu **çirkin düşüncelerin** hepsinden kurtulmak için o bütün kuvvetini, gücünü kitaba yöneltti.)

Anıñ küñələnde bərsənnen-bərsə **yem'səz uylar** yöriy başladı (İşhaqıy, 2001, s. 345).

(Onun gönlünde birbirinden **çirkin düşünceler** dolaşmaya başladı.)

Şul **uynıñ oçı**'na barıp çığa almadı, Helim isəne töştə de, az ğına yılmayıp yibermedə (İşhaqıy, 2001, s. 394).

(Bu **düşüncenin sonuna** ulaşamadı, Halim aklına geldi de, az daha güleyezdi.)

Eserin anlatımını daha etkili kılan, okurların gözündeki manzarayı

¹⁵ Kümeç: Yağ ve yumurta ile hazırlanan, hamurdan çeşitli şekillerde pişirilen yiyecek (Öner, 2015, s. 238).

daha belirgin hâle getiren teşbihler, deyimler ve metaforların yanı sıra Halim'in müstakbel eşi Zühre'nin kız isteme merasimi ile ilgili kısımda bir atasözüne de yer verildiği görülür.

Medresede öğ atna aşamayınca toğannıñ soñında, aş kürgen keşeler kēbi, mulla Ğalim bēlen Reħmetulla abzıy aşarğa totındılar. Şurpanıñ temlēlēğē, tutırğan tawıqnıñ bēr yirēnde de yırtılmayınca maturayıp toruwı, Reħmetulla abzıynı abıstaynıñ uñğanlıǵına, **“anasına qarap, qızını al”** meqalē buyınça, meħdümelerneñ de uñğanlıǵına tamam işandırdı. (İşhaqıy, 2001, s. 379-380)

(Medresede üç hafta yemek yemeden durduktan sonra, yemek görmüş kişiler gibi, Molla Âlim ile Rahmetullah amca yemek yemeye başladılar. Çorbanın lezzeti, tavuk dolmanın hiçbir yerinin yırtılmamış bir biçimde güzel görünüşü, Rahmetullah amcayı abıstayın becerikliliğine, **“Anasına bakıp kızını al.”** atasözü uyarınca, mahdumelerin de becerikliliğine bütünüyle inandırdı.)

İshakî, kaleme aldığı eserlerde geçmişini irdelemek ya da kendi dönemine ayna tutmakla yetinmeyip gelecekteki muhtemel olayları da *-İkē Yöz Yıldan Soñ İnqıyraz* (İki Yüz Yıl Sonra İnkıraz) adlı eserinde olduğu gibiele alır. Kurmacanın imkânlarıyla kimi zaman doğal gerçekliğe yakın, kimi zaman fantastik ve kimi zaman da ütopyayı gerçekleştirmeye matuf olan distopik bir dünya yaratmak suretiyle Tatar halkını bilgilendirmeye, onlara yol göstermeye ya da onları uyarmaya, nihai hedef olarak da onları bir büyük idealin etrafında toplamaya gayret eder. Onun hemen hemen bütün eserlerinin ortak özelliklerinden biri, Tatarların varlığını devam ettirebilme meselesi, budur.

Sonuç

Mulla Babay adlı romanda protagonist Halim karakteri üzerinden medrese ve usulikadim yöntemine dayalı eğitim sistemi ele alınır. Toplumun kurtuluşu için çağdaş bir eğitimin şart olduğunu düşünen ve usulicedit yanlısı olan İshakî, medresenin ve usulikadimin sorunlarını gösterip halkın bu sistem ile hiçbir yere varma imkânının olmadığını kurmaca eserinin dili ile anlatır. Mevcut eğitim sisteminin millete yarar sağlamadığı, çok zeki talebelerin bile medreselerde kaldıkları uzun süre zarfında kelime oyunlarıyla zaman kaybedip gerçek hayattan koştukları, zekâ parıltıları yok olan bu talebelerin ahlaken de yozlaşmış rahat yaşama meyyal kişilere evrildikleri okurlara gösterilir.

Kadınların ve kızların ihmal edildiği, eğitim imkânından mahrum bırakıldığı, dolayısıyla kadınların edilgen yapıya bireylere evrildikleri tespiti yapılarak görücü usulü evliliğe de yer verilir ve bu geleneğin hem kız hem de erkek tarafı üzerinde ruhsal tahribata yol açtığı belirtilir.

Kendi iç sorunlarını çözme konusunda başarısız olup herhangi bir gö-

rev için -cami imamlığı da dâhil- işgalci Ruslar tarafından tayin olunan yerel yöneticilere her türlü rüşveti vermeyi mübah gören anlayışın topluma hiçbir yararının olamayacağı vurgulanır.

Tatarların özgürlüğü ideali için mücadele ederken bir yandan da onların inkırazından korkan ve kendince bunu engellemenin yollarını arayan İshakî'nin pek çok eserinde Tatarların millî kimliklerinin devamı için İslam dinine duyulan ihtiyaç dile getirilir. İshakî her ne kadar medrese tahsili görmüş olsa da din eksenli bir hayat anlayışına sahip değildir. Pragmatist bir bakış açısına sahip olan yazar, İslam'ı Tatar halkının Rus denizinde kaybolup gitmesine mâni olacak etkili bir vasıta addedip inkıraza engel olmak amacı ile de bu vasıttan istifade etmeye çalışır.

Mulla Babay adlı eserde, din ehli kişilerin kadimci anlayış içindeki hayatları romanın başkahramanı Halim örneği üzerinden ve ironik bir biçimde ele alınır. Kadimci anlayış ile düşünce tarzının yanlışlığından hareketle ve mukayeseli bir biçimde marifetçi-creditçi bakış açısının doğruluğu ve usulicedit yönteminin gerekliliği ortaya konulmaya çalışılır.

Eserde, ele alınan medrese ortamına ve usulikadim yöntemine dayalı eğitim anlayışına uygun bir biçimde, yabancı kelimelerin yoğunluğu dikkat çeker. Medrese ortamının en etkili biçimde yansıtılabilmesi için yazar tarafından yoğun bir biçimde Arapça kelimelere başvurulur. İslami terimlerin bir kısmı Farsça kökenli olduğu için yer yer Farsça kelimelere de yer verilir. Yapısal olarak Arapça+Farsa, Farsça+Arapça, Arapça+Tatarca, Farsça+Tatarca, Rusça+Tatarca vb. kuruluşundaki kelimelerin de metinde yer yer kullanıldığı görülür. Çünkü romanın kaleme alındığı Kazan Tatar Türkçesi, İslamiyet'in etkisi dolayısıyla Arapça ve Farsçadan, Rusçanın üst katman etkisi dolayısıyla da Rusçadan etkilenen bir dil durumundadır. Dönemin Tatarları için kadimci anlayışın yanlışlığını ortaya koyma ve içinde bulunulan duruma ayna tutma amacı güden bu eser günümüz Tatarları için de anlaşılması zor bir dile sahiptir.

Yer yer ağır ve ağıdalı, kimi zaman ise kasıtlı bir biçimde ironik bir dilin kullanıldığı bu eserde İshakî'nin eserlerinin geneli ile benzer bir biçimde, hikemi/didaktik bir üslup kullanılmış, kadimci geleneğin olumsuz yönleri ön plana çıkartılarak marifetçi-creditçi gelenek desteklenmeye çalışılmıştır.

Eserlerinde realist bir tavır takınan İshakî, eğitim sistemindeki yetersizlikler dolayısıyla toplumun son derece olumsuz bir yönde ilerlediğini gösterme amacını güder. Yazar, distopik edebiyatın temsilcileri gibi edebiyatı bir erken uyarı sistemi olarak görüp mevcut durumun olumsuz yönlerini ele alırken geleceğe dönük muhtemel tehditleri de dile getirmeye özen gösterir. İshakî'nin temel meselesi ve çıkış noktası Tatarların inkırazı endişesi ve bu inkırazı önleme yolları olduğu için onun tüm eserlerinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde bu konunun üzerine gidildiği görülebilir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abdullin, İ. A. ve ark. (1981). *Tatar tēlēnēj aŋlatmalı süzlēğē III*. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu.
- Aktaş, Ş. (2015). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili-Teori ve uygulama*. Kurgan Edebiyat.
- Alp, A. (2011). *Kazan Tatarları arasında milliyetçilik akımı*. Berikan.
- Baltabayev, H. (2006). *Nesir ve üslup* (Y. Avcı, Akt.). Beta.
- Binark, N. (1974). Ayaz İshakî İdilli (1878-1954). *Kazan*, 12, 8-17.
- Çağatay, T., Akış, A. ve Çağatay-İshakî, S. (1979). Ayaz İshakî İdilli'nin eserleri. T. Çağatay ve ark. (Haz.), *Muhammed Ayaz İshakî hayatı ve faaliyeti 100. doğum yılı dolayısıyla içinde* (s. XXII-XXIV). Ayyıldız.
- Çetişli, İ. (2017). *Edebiyat sanatı ve bilimi*. Akçağ.
- Çoban, A. (2004). *Edebiyatta üslup üzerine (Sözün tadını dilde duymak)*. Akçağ.
- Coşkun, M. (2010). Üslup çalışmaları üzerine. H. Aynur ve ark. (Haz.), *Nesrin inşası: düzyazıda dil, üslup ve türler (Eski Türk edebiyatı çalışmaları V)* içinde (s. 72-83). Turkuaz.
- Demirci, M. ve Gün, M. (2012). Rızaeddin Fahreddin'in edebî eserlerinde üslup. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 429-458.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (A. S. Güneçal, Haz.). Aydın.
- Ehmedullin, A.Ğ. (1990). *Edebiyat bēlēmē süzlēğē*. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Giniyatullina, A. (1970). *Pisateli Sovetskogo Tatarstana*. Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- İbrahimov, Ğ. ve Battal, Ğ. (1914). *Yaņa edebiyat*. Lit-Tipografiya İ.N. Ğaritonova.
- İşhaqıy, Ğ. (1991). *Zindan-Saylanma proza hem seħne eserlerē* (L. Ğaynanova, Haz.). Tatarstan Kitap Neşriyatı.

- İşhaqıy, Ğ. (1998). *Ğayaz İşhaqıy–Eserler 1* (L. Ğaynanova, Haz.). Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İşhaqıy, Ğ. (2001). *Ğayaz İşhaqıy–Eserler 3* (L. Ğaynanova, Haz.). Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İşhaqıy, Ğ. (2009). *Ğayaz İşhaqıy–Eserler 5* (M. H. Heşenov ve ark., Haz.). Tatarstan Fenner akademiyası Ğalimcan İbrahimov isemendegë Tël, edebiyat hem senğat’ institutu.
- İslâm ansiklopedisi*. El-Kâfiye. 26.06.2023’te <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kafiye> adresinden edinilmiştir.
- Kamaliev, A. (2009). *Romantik milliyetçi Ayaz İshakî*. Grafiker.
- Karabulut, M. (2019). *Üşlup bilim (stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek’in şiirleri üzerinde stilistik bir inceleme*. Akçağ.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Yedi Gece.
- Komiyon (2018). *Meşhür edibebëz we böyëk yulbaşçıyız Ğayaz Efendë İşhaqıy cenablerenëñ qısqaça tercemei helë we icatı (edëplëğëne 40 yıl tuluw unayı bëlen, 1897-1937)*. Şu kitapta: *Ruhiy miras ezlenüwler hem tabışlar/duhovnoye naslediye poiski i otkritiya* (Red. İ.Ğ.Ğumerov). Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyesënëñ Ğ.İbrahimov İsemendegë Tël, Edebiyat hem Senğat’ İnstitutı, 12-19.
- Kurban, İ. (2014). *Yaşlı tarihin yankısı (Bulgar–Tatar tarihi ve medeniyeti)*. Bilge Kültür Sanat.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Pospelov, G. (2014). *Edebiyat bilimi* (Y. Onay, Çev.). Evrensel.
- Rifat, M. (2018). *Açıklamalı göstergibilim sözlüğü*. Alfa.
- Sazyek, H. (2013). *Roman terimleri sözlüğü*. Hece.
- Şehapov, E. (1997a). *İşhaqıy icatı*. Tatar “Miras” Kitap Neşriyatı.
- Şehapov, E. (1997b). *İşhaqıy hem XX Ğasır Tatar edebiyatı*. Tatar “Miras” Kitap Neşriyatı.
- Seydahmet, K.C. (1979). Kazan edebiyatı ve Ayaz İshakî. T. Çağatay ve ark. (Haz.), *Muhammed Ayaz İshakî hayatı ve faaliyeti 100. doğum yılı dolayısıyla içinde* (s. 150-157). Ayyıldız Matbaası.
- Soykan, Ö. N. (2019). *Edebiyat sosyolojisi kuram ve uygulama*. Bilge Kültür Sanat.
- Türkçe sözlük*. (2011). Türk Dil Kurumu.
- Uzun, M. (2020). *Ayaz İshakî’nin “Öyge Tabı” adlı romanı üzerinde dil ve üşlup incelemesi* (Tez No. 627994) [Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Wellek, R. ve Warren, A. (2019). *Edebiyat biliminin temelleri* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Dergâh.

- Yarullina Yıldırım, R. (2023). Ayaz İshaki'nin ilk dönem edebî yaratıcılığı üzerine genel bir bakış. *İdil Ural Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 75-91. <https://doi.org/10.47089/iuad.1291849>
- Yarullina Yıldırım, R. (2016). *Tatar nesri ve romantizm estetiği*. Kesit.
- Yuzyiyev, N. ve ark. (2001). *Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi 18–Tatar edebiyatı II* (F. Özkan, İ. Türkoğlu, O. Söylemez ve H. Celal, Akt.). Kültür Bakanlığı.
- Zahidullina, D. (2023). Ayaz İshaki'nin edebi yaratıcılığı: Milleti yüceltme/dönüş-türme yollarını arama (A. E. Demirkaya, Akt.). *Kardeş Kalemler*, 199, 33-36.
- Zaripova Çetin, Ç. (2023). Ayaz İshaki eserlerinde güncel sorunlar. *Kardeş Kalemler*, 199, 66-72.

Extended Summary

Ayaz Ishakî is one of the most important literary figures of Tatar literature at the beginning of the 20th century. Ishakî was born on February, 23, 1878 in the village of Yaşırme in the Çistay district of Kazan province. He attended Tatar Teacher Training School after training in madrasa. Ishakî, who started to write in this period, published many newspapers and magazines throughout his life, and also wrote plays, stories, novels, etc. He wrote about fifty works in prose style. He died in Ankara on July 22, 1954, and was buried in Istanbul Edirnekapı Cemetery upon his testament.

Ishakî, who was a journalist, writer, and a politician, tended toward socialism for a while, but he changed his orientation because the developments were not as he desired. *Tercüman* newspaper, which he read in his youth, laid the foundations for his nationalist and liberal ideas.

Ishakî emphasized Tatar / Turkish identity in all his works and tried to benefit from the phenomenon of religion to protect the Tatars, acting with a pragmatist perception.

In the novel named *Mulla Babay* (Mulla Grandfather / Dominic), Halim, an intelligent Tatar young man who studied at the madrasa, was put in the center, and a critical approach towards the traditionalist understanding was displayed.

The novel named *Mulla Babay* is a work written by Ayaz Ishakî in Finland in 1910 and published in Kazan in 1912. In this work, the education life of Halim, who was born in a village near the Kazan, as the youngest son of a modest peasant family, started in the village madrasa and then continued in two different madrasas in the city; based on Halim and his madrasa education, the ancient traditionalist tradition is tried to be depicted.

Halim and his friend, who started the madrasa education with his father, burn the madrasa to escape from the village and go to the city. Halim, who is taken to Kazan by his father, continues his education in two different madrasas there.

Halim, a smart madrasa student, sheds light on the religious understanding and social structure of the Tatars in the early 1900s, as well as the education system.

An understanding based on memorization and word games is dominant in madrasas where modern education is not included. In the Tatar society of that period, being a mosque imam was seen as an easy way to live. To become a certified imam, it is essential to develop solid relations with the local rulers of Russia. For this reason, it is seen that a serious network of bribery was established and the Tatar people were exploited.

In Tatar society, where the traditionalist understanding is dominant, women are of secondary importance. While Halim, the youngest son of the family, is studying at the madrasa, his older brother deals with heavy work in the village. His older sisters, who are included as figurative elements in the novel, are not as lucky as Halim. Like Halim's older sisters, his wife remains at the background as a woman.

Based on the marriage of Halim and Zühre, the novel deals with arranged marriage. Due to this tradition, the concerns of young girls and boys are expressed. Even though Halim and Zühre, who got married without ever seeing each other, in line with the decisions of their family elders liked each other at first sight and did not experience serious problems, the readers are made to feel how problematic the arranged marriage is.

In the novel *Mulla Babay*, Arabic words are extensively used as the madrasa and the old-style education approach are discussed. Persian terms related to Islam are also used in this work. It is seen that words of Russian origin are also included in this novel. Words taken from Russian are related to the upper-layer effect of Russian on Kazan Tatar Turkish.

This work, which carries traces of the author's life, has a thesis nature in accordance with İshakî's didactic style. In the work named *Mulla Babay*, the old education system, the use of the problems in the society as a means of exploitation by the occupying Russians, the trauma caused by the arranged marriage on the part of the girl and the boy, and the making of religion and clergy as a means of livelihood are discussed. Messages are given to the readers on many interrelated subjects such as the disappearance of very intelligent students in madrasas due to the traditional education system, the bad situation in the education system, and the traditional and closed society structure.

In the novel *Mulla Babay*, one of the early works of Ayaz İshakî, social problems been emphasized, and the negativities experienced and their sources have been tried to be revealed together with their reasons.